ئیرەیی و گومانڕەشیی داهێنەران.. سەباح ئیسماعیل

پاش ئەوەی دەنگۆی ئەوە بڵاوبووەوە، موزیكژەنی ناوداری نەمسایی مۆزارتی مەزن دەرمانخوارد كراوە و ئەوی ژارخواردی كردووە موزیكژەنی ئیتا□□ی سالێریی هاوەڵی بووە، ئەوە بۆ پووشكینی باوكی ئەدەبی ڕووسی (1799-1837ز) بووە هەوێنی نووسینی شانۆنامەیەك بە ناوی "مۆزارت و سالێری".

دواتر، لەسەر بنەمای ئەو شانۆنامەیە میلۆش فۆرمان فیلمی ناوداری "ئەمادیۆس"ی بەرهـەم هێنا. لە بەشی یەكەمی شانۆنامەكەی پووشكیندا سالێری بە ناڕەزایی□ك□ی توندەوە دژ بە دادپەروەریی خودایی قسان دەكات، "چما بۆچی ئەمێك تا ڕادەی مردن ئاشقی موزیك بێت و لە منداڵییەوە ژیانی لە پێناو موزیكدا تەرخان كردبێت، كەچی ئەم بەهرەیە بۆ كەسێكی سادەی شێت دەڕوات".

ئەودەمی مۆزارت گەیشتە ڤیەننا، جوزێفی دووەمی ئیمپراتۆر سالێریی وەكو موزیكژەنی كۆشك هەڵبژارد. سالێری وای لێهات زۆری ڕێز لێ دەگیرا، بە تایبەت لای ئەندامانی چینی ناوەند.

مۆزارتی بەهرەدار چەشنی فریشتە دابەزییە سەر زەوی، د□نگوت ئاوازەكانی لە بەهەشتەوە هێناون. هێندەی نەبرد سالێری لە ترسی توانای گەورە و لە ئاوەزبەدەری مۆزارت تاڵاوی دەردەئیرەیی و بەدگومانی ناخی دەكرۆژی و هەلاهەلای دەكات. دەكەوێتە دژایەتی كردنی مۆزارت، تاڕادەی ژارخواردكردنی.

ژینگەیەك نییە خاڵی بێت لە ئیرەیی و گومڕەشی. خەڵك زوو هەستی بە مەترسیی ئیرەیی كردووە، بۆیە بۆ خۆپاراستن لە هێزی ئیر□یبەران لە پێش دەرگەكانی ماڵەوە كووژەكەی شین و چاوەزار و ناڵیان كوتیوە. زۆرن ئەوانەی وا هەستدەكەن گەر ددان بە داهێنەریی كەسێكی دیدا بنێن، ئەوا خۆیان دەسڕنەوە، یاخود لە بەهای خۆیان كەمدەكەنەوە. هەڵبەت مێژووی نووسەر و ڕوونا كبیران گەلێك شێوازی ململانێی نێوان گەورەكانی بۆ تۆمار كردووین گومانڕەشی (غیرە) جووڵاندوونی. بە شێوەیەك هیچ بارانێك نەیتوانیوە شوێنپێكانی لە ناو دڵ و ئاوەزی مرۆڤەكاندا بسڕێتەوە. "هەر هێندەی ئەم گومڕەشییە ئەدەبییە ڕەوایە بگۆڕێت بۆ دۆخێك لە ڕقی كەسێنی، ئەوا دەبێتە سەرچاوەی نەخۆشیی كۆمەڵایەتی و سیاسیی ئاڵۆز، داهێنان و ژیانی كۆمەڵایەتییش دەشێوێنێت".

ئیرەیی لای نووسەرانی بیانی

فرانسیس بەیکەن (١٥٦١-١٦٢٦)ی فەیلەسووف و بیرمەند و سیاسەتمەداری گەورەی بریتانی کەسایەتییەکی بە ناوبانگ و دەوڵەمەند بوو، پۆستی گەورەی چنییەوە، دادوەری گشتیی شاژن، نوێنەری گشتی، لە دوایشدا لەسەر کورسیی سەرۆکی دادوەران دانیشت. گەلێک جار دوودڵ بوو لەوەی کامیان کاریگەرە، سیاسەت بە هەموو سوودەکانییەوە، یاخود فەلسەفە بە گشت سەرئێشەکانییەوە: "وامدەزانی من بۆ ئەوە لەدایکبووم تاکو خزمەتی مرۆڤایەتی بکەم.. بۆیە لە خۆم دەپرسی: چۆن بتوانم سوود بە مرۆڤایەتی بگەیەنم، بینیم بە سروشتی خۆم ئامادەبوونی تایبەتم هەیە بۆ ڕامان لە ڕاستی".. بەڵام لە سۆنگەی ئەو ڕەوشەی دوای مردنی باوکی ساڵی ١٥٧٩ پێیدا تێپەڕی، بڕیار دەدات کار لە سیاسەت بکات، بۆیە بە ناچاری کۆلێژەکەی جێدەهێڵێت بۆ قبووڵکردنی پۆستی دیپلۆماتکار لە باڵیۆزخانەی ئینگلیز لە پاریس. هەڵبەت سیاسەت جگە لە نەیار و سەرئێشە هیچی پێ نەبەخشی، یەکێک لەو سەرئێشانە بووە هۆی لەسەدارەدانی نزیکترین هاوڕێی "ئەلئیرڵ ئیسکس"، کە تۆمەتی ناپاکیی گەورەیان دایەپاڵ، شاژن ئەلیزابێس بەیکەنی بە پۆستی دادیاری گشتی هەڵبژارد، ئەویش بەڵگەکانی ناپاکیی هاوڕێکەی پێشکەش کرد، ئەمە وای لە بەیکەن کرد هەست بە ئازاری ویژدان و شەرمەزاری بکات، دەنووسێت: "حەز و ئومێدم لەو هەتاوە دەچوو لە میانەیەوە پیسی و گڵاوی تێدەپەڕن، کەچی ئینجاش وەکو پێشوو هەر بە بێگەردی دەمێنێتەوە".

لە کارەکان بە دەی ئەو نەڕەوێیشتن، نەیاران و ئیرەییبەران چاوەڕێی دەرفەتێکیان بوو بیکەوێنەن "لە ئاهەنگێکدا بە بۆنەی گەیشتنە تەمەنی شەست ساڵییەوە گەڕای لەودەمی پێکی "شەرەفی هاووڵاتیی پاشا و گەشبەختترینیانی هەڵدەدا" دەستەیەک سەرباز گەیشتنە کۆشکەکەی فەرمانی دەستگیرکردنی ئەویان پێبوو بە تۆمەتی بەرتیل وەرگرتن.. ئەوەبوو خرایە زیندانی تاوەری لەندەنەوە و هەموو ئەو نامەی سکاڵایانەی بە شا جێیمسی نارد بە لێخۆشبوونی بێسوود بوون، ئەوەبوو دادوەران بڕیارێکیان دەرکرد بە سزای پارە بە بڕی چل هەزار جونەی، بێ ئەوەی ماوەی زیندانییەکەی تەواو ببێت، ئەویش بڕیار دەدات گۆشەگیر بێت و لە گوندێکی دیکەدا ساڵانی ژیانی دەباتەسەر بە خۆتەرخانکردن بە خۆشەویستەکەی (فەلسەفە)، ئەوی سیاسەت و گەمەکانی لێیان دزی..

ڤۆڵتێر دەڵێت، بەیکەن دەیتوانی لەسەر کێلی گۆڕەکەی بنووسێت "با بیروبۆچوونەکانم لە بنیاتنانی جیهانێکی نوێی پڕ لە ڕووناکیدا ببنە بەردی بناغە".

هاشم ساڵح لە وتارێکیدا بە ناوی "وردە ململانێی نێوان کەڵە

نووسەرانی ئەدەب و هزر" باسی ڕقی شۆپنهاوەر دەبەست یەکێک لە مەزنترین فەیلەسووفانی مێژوو دەکات، هیگڵی ئەرستەی سەدەی نوێ، هەردووکیان بلیمەتن، بەڵام شۆپنهاوەر پێچەوانەی هیگڵ درەنگ دەرکەوت:

"بڕوانن شۆپنهاوەر چی بە هیگڵ دەڵێت، شتێک سەر سپی دەکات، جوێنی بە وێنەی ناشرین، هۆکارەکەی ئەوەیە هیگڵ زۆر ناودار بوو، سەدان خوێندکاری بە وانەکانی ڕادەکێشا، لەکاتێکدا شۆپنهاوەر گومناو بوو، تەنیا چوار پێنج خوێندکاری هەبوو، بێگومان هەردووکیان لە یەک زانکۆ و لە یەک سەعاتدا وانەیان دەگوتەوە! بەرلین. ئیدی شێتگیر دەبێت و لە ئاست هیگڵدا ئیرەیی دەمارەکانی دەکوڵێنێت، تا بەڕەی دژمانی ناشرینی پێدەدات، وەک: "ئەم کەسە هیچوپووچەی ناوی هیگڵە! ئەم دەجاڵە بێ ڕەحمە، قێزەونە، بێزراوە، نەزانە، ئایا شایانی ئەم هەمووە بایەخەیە؟ فەلسەفەکەی بریتییە لە هەڵخەڵەتاندنێکی گەورە، یاخود درۆیەکی زل، بریتییە لە دەمپانکردنەوەیەکی گێکردنی بەتاڵ، بریتییە لە قسەی قۆڕ، یاخود سەفسەتە، ئەو فەلسەفەیەی گەمژەترینە لە مێژوودا. جگە لە شێتخانە و نەخۆشخانە دەروونییەکان، قسەی بەتاڵەی وەک قسەی ئەم پیاوە جادووگەرە نابینینەوە… هتد".

تۆرگنێف (١٨١٨ـــ١٨٨٣ز) کاتێک ڕق لە دۆستۆیفسکی (١٨٢١ـــ١٨٨١ز) هەڵدەگرێت، دەیەوێت بە هەموو شێوەیەک ناشرین و وێرانی بکات بە شێوەیەک باسی گرفتە دەروونییەکانی دەکات، هەڵبەت کەسانێک هەبوون بەردەوام گەرمیان دەکرد. دیارە قسە بە ناوبانگەکەی فرۆیدی بیرچووبووەوە، یاخود بایی ئەوەندە نەژیا بیبیستێت: ڕەنگە لە دۆستۆیفسکیدا هەموو گرێ و گرفتەکانی زەوی ببینینەوە. بەڵام لە بەرامبەر دۆستۆیفسکیی نووسەری بلیمەتدا، ناتوانیت هیچ بکەیت، تەنیا ئەوە نەبێت: بێیتە سەر چۆک و سەردانەوێنیت.

لەسەنگەی هەمیشە لاسەنگبوونی تەرازووەکە و "لە سایەی کێشمەکێش لەسەر ناوەندی ڕووناکی و هەڵپەکردن بە دەستکەوت، ئەم ململانێ ئاشکرا و شاراوەیە هەڵدەچێت، هەندێک ڕۆشنبیری ئیرەییبەری لە پشتەوەیە، لەوانەی گەلێک بانگەشەی برایەتی و ئایدیاڵییان دەکرد و هێندەی نەبرد پەردە لەسەر ڕوویان هەڵدرایەوە و خۆشەویستان گۆڕان بە نەیار و دوژمنان".

هەندێک جار کارەکە ئەرێنی دەبێت و بە نووسین وەڵامی یەکدی دەدەنەوە و وەکو دەڵێن شەڕی ئەدەبیی دەکەن، بەڵام گەر تەشەنە بە لایەنە نەرێنییەکەی بدرێت ئەوا کارەساتێک دەخوڵقێنن، بە ناشرینکردن و تۆمەتبارکردنی یەکتر تۆمەتی دزیی ئەدەبی دەدەنە پاڵ یەکدی و قەبارە و بەهای کارە ئەدەبییەکانیان کەم دەکەنەوە و

تەمەتی ناشرین بە یەکدی هەڵدەبەستن. ئەمە ئەودەم دروستدەبێت، ئەویدی ڕووناکیی زیاتری دەخرێتە سەر و بەرهەمەکانی وەردەگێڕرێن و لە کەڵ و کەبوونەوەکاندا پتر ئامادەیی دەبێت و خەڵات دەکرێت و ڕێزی لێ دەنرێت…

فرۆید ئەمە ناودەنێت "گرێی ئۆدیب"، ئەمین زاویی ڕۆماننووسی جەزائیری واوەتر دەڕوات و ناوی دەنێت "گرێی قابیل"، دەڵێت: "ئەوانە نەخۆشی دەسەڵاتی وەهمین، یاخود وەهمی دەسەڵاتن، ئەمەش وایان لێدەکات بیر لە (کوشتنی برا)ی ڕەمزی ئەدەبی بکەنەوە بە ئەوەی تەنیا خۆیان وەهمی دەسەڵاتیان بەدەستەوە بێت، ئەوانە لە خوێنمژانی ئەدەب دەچن".

هۆراس دالبول جوانی بەچووە دەڵێت: ئیرەیی‌بردن جۆرێکە لە ددانپێدانان بە سەرکەوتنی ئەوانی دی. ئەرستۆش دەڵێت: کەسی ئیرەیی‌بەر خۆی دەخواتەوە وەک چۆن ژەنگ ئاسن دەخوات.

چارڵز دیکنز (١٨١٢–١٨٧٠)ی ڕۆماننووس بە مەزنترین ڕۆماننووسی ئینگلیز لە سەردەمی ڤیکتۆریدا دادەنرێت. تاکو ئەمڕۆش ڕۆمانەکانی خوێنەری زۆریان هەیە، ناودارترین کارەکانی، ڕۆمانی "ئۆلیڤەر تویست"، "چیرۆکی دوو شار"، "دەیڤد کۆپەرفێڵد"، "کاتە سەختەکان" و "ئاواتە گەورەکان"ن. ڕۆمانەکانی ڕەنگدانەوەی دۆخی خراپی منداڵیی خۆی بوون. لە زۆربەی کارەکانیدا بانگەشەی پێویستبوونی چاکسازیی کۆمەڵایەتی و پشتگیریی ئەو دەزگە خێرخوازی و تەندروستییانەی دەکرد چاویان لە هەژارانە. بۆیە قەڵەمە ڕەوانەکەی بە ڕزگارکردنی کۆمەڵگە لەو خراپەکاری و ڕەوشە نادادپەروەرانەیەی دەوریان داوە تەرخانکرد.

لە هەمان ڕۆژگاردا ولیەم تاکری (١٨١١–١٨٦٣)ی ڕۆماننووس و ڕۆژنامەنووسی ناودار دەژیا. شارلۆت برۆنتی ڕۆمانی "جەین ئایەر"ی پێشکەش بەو کردووە، چونکە ئەو بە یەکەمین نوێگەری کۆمەڵایەتی دادەنێت.

ماوەیەکی زۆر نەیاری چارڵز دیکنز بوو. لە نێوانیاندا بڵێسەی ئیرەیی بەرچاو گەڕ گرت. دیکنز خۆی بە ناودارتر و کاریگەرتر دادەنا، کەچی تاکری بە چاوێکی ڕەخنەگرانەوە لە کارەکانی دەڕوانی و ئەوانی خۆی بە قووڵتر دادەنا. ئیرەیی لە نێوانیاندا گەیشتە ڕادەیەک لە ڕۆژنامەکانەوە ڕووبەڕووی یەکدی دەبوونەوە و هەر یەکێکیان ڕەخنەی توندی لە کارەکانی ئەوی دی دەگرت.

هەڵبەت ئەوی لە نێوان ئۆسکار وایڵد (١٨٥٤–١٩٠٠)ی نووسەری ڕۆمانی ناوداری "وێنەی دۆریان گرەی" و لویس کارۆڵ (١٨٣٢–١٨٩٨)ی خودان ڕۆمانی "ئەلیس لە وڵاتی سەیر و سەمەراندا" و زانا لە بواری ماتماتیک و جەبر ڕووی دا لەوانی پێشوو کەمتر نەبوو. وایڵدی

ناسراو بە گاڵتەجاڕی و زیرەکییەکەی گاڵتەی بە شێوازی کارۆڵ دەکرد و تەنها بە نووسەری منداڵانی دادەنا. بێگومان کارۆڵ بە ئاشکرا وەڵامی ڕەخنەکانی وایەڵدی نەدەدایەوەن بەڵام دەڕۆست ئۆسکار وایەڵد و ناوبانگی بەرف□وانی هەستی بە شڵەژان دەکرد.

ماری شیلی (١٧٩٧_١٨٥١)ی هاوسەری پێرسی بیش شیلیی شاعیر، ئەو ئافرەتە داهێنەرەی ساڵی ١٨١٨ کەسایەتیی فرانکشتاینی داهێنا. خانەوادەی شیلی لۆرد بایرۆنیان لە سەر ڕۆخی دەریاچەی لیمان لە سویسرا ناسی، ئیدی لە نێوانیاندا دۆستایەتی و لێکتێگەیشتن و گەنگەشەی ئەدەبی و فەلسەفی دروست بوون.

لۆرد بایرۆن (١٧٨٨_١٨٢٤)ی پێشەنگی شیعری ڕۆمانسی، شیعرەکانی هەندێک جار توند و بڕێک جاریش وەک پەڕەی گوڵ ناسک. وێڕای ئەو دۆستایەتییە بەرچاوە، بەڵام ئیرەیی لێنەدەگەڕا پێوەندییەکەیان شڵەژانی تێدا نەبێت و ئارام ببێتەوە. ماری شیلی هەستی بە هەندێک گومانڕەشی و ئیرەیی دەکرد لە ئاست ناودارییەکەی بایرۆن و جەماوەری بوونەکەی، بە تایبەت ئەمیش دەکۆشا ناوی لە کایەی ئەدەبدا دەربکەوێت.

ڤێرجینیا ووڵف (١٨٨٢_١٩٤١)ی نووسەری ڕۆمانی “خاتوو داڵاوای” و “ئۆرلاندۆ” و “شەپۆلەکان”، تا مرد ئیرەیی بە نووسەرێکی مەزنی وەک جەیمس جۆیس دەبرد و بە نووسەرێکی خراپی دادەنا. مایەی سەیربوو ڤێرجینیا ووڵف ڕایەکی جیاوازی لەسەر جەیمس جۆیس هەبوو، ڕۆمانی (یۆلیسیس)ی وا وەسف کرد کە “کتێبی نەخوێندەوارە، نزمە، پیاوێکی خەمبار نووسیویەتی، خۆپەرست، چیڕەدرێژ، وشک و مایەی دڵتێکچوونە”.

نووسەری پیرۆیی ماریۆ بارگاس یۆسا کاتێك گوتی، بەدگومانی ئاوەز دەشێوێنێت و ڕێگەی بیرکردنەوەی ژیرانە نادات، باش دەیزانی ئیرەیی نووسەران کاریگەرتر و بە ئازارترە لە ئیرەیی کەسانی سادە. ئیرەیی توانای ئەوەی هەیە هەموو شتەکان تێکوپێك بدات، گڕیان تێ بەردات و بوونیان بسڕێتەوە. دوورنییە بگاتە ڕادەی خۆکوشتن. وەکو ئەوەی لە نێوان دوو ڕۆمانووسی هەرە مەزنی ژاپۆن، یۆکیۆ میشیما و کاواباتادا ڕووی دا. ئەو دوو نووسەرە بۆ پتر لە نیوسەدە نامەیان گ□□ی□وە، نامەکان پڕ بوون لە ڕێز و خۆشەویستی، تاکو کاواباتا خەڵاتی نۆبڵی وەرگرت، ئیدی کێچ کەوتە کەوڵی میشیماوە، بەرگەی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەی هاوڕێکەی نەگرت. دەمودەست پێوەندییەکەیان ڕووی لە خراپی کرد. میشیما بەهۆی ئیرەیییەوە نەیتوانی پیرۆزبایی لە مامۆستاکەی بکات. ئەوەبوو خۆی کوشت. هەر دوای دوو ساڵ لە خۆکوشتنی میشیما، کاواباتاش خۆی کوشت. چون کاردانەوەی هاو□□ک□ی

بێت.
نموونەیەکی بەرچاوی تەواو پێچەوانەی ئەم هەڵوێستە، کاتێك ئەلبێر کامۆ (١٩١٣_١٩٦٠) ساڵی 1960 خەڵاتی نۆبڵی پێ د□ بەخشرێت، کامۆ دەچێت بۆ یۆنان بۆ لای هاوسەری ڕۆمانووسی گەورە نیکۆس کازانتزاکی (1883_1957)، پێیدەڵێت: ئەم خەڵاتی ت□ شایانی کازانتزاکی بوو نەك من.

ئیرەیی لای نووسەر و هونەرمەندانی عەرەب
من یوسفم بابە

(شیعری: مەحموود دەروێش/ و: ئازاد بەرزنجی)
من یوسفم بابە
براکانم منیان خۆش ناوێ بابە
نایانەوێ لەگەڵیان بم بابە
دەسدرێژیم ئەکەنە سەر و
بەردباران و جنێوبارانم ئەکەن و
ئەیانەوێ بمرم تا مەدح و سەنام کەن
دەرگای ماڵەکەی تۆیان لەسەر داخستم
لە مەزراکە دەریان کردم
ڕەزەکەیان ژاراوی کردم.. بابە
یارییەکانیان وردوخاش کردم.. بابە
کە نەسیمێ هەڵیکرد و یاریی بە قژم کرد
ئیرەییان پێ بردم و لە منیش و لە تۆش تووڕە بوون
بابە من چیم کردووە لەوان؟
پەپوولەکان خۆیان لەسەر شانم نیشتنەوە
گوڵەگەنمەکان خۆیان بۆم چەمانەوە
باڵندەکان خۆیان لەسەر لەپی دەستم هەڵنیشتن
ئیتر من چیم کردووە بابە؟
بۆچی من؟
تۆ ناوت نام یوسف
براکانم فڕێیاندامە بنی بیرەکەوە و
گورگیشیان بەو کارە تاوانبار کرد
گورگ لە براکانم بەڕەحمترە.. بابە
ئاخۆ من غەدرم لە کەس کرد کاتێ وتم:
“یانزە هەسارەم بینی
لەگەڵ خۆر و مانگدا
بینیمن سوجدەیان بۆ ئەبردم؟”

ئەم شیعرەی مەحموود دەروێش بەسەرهاتێکمان دەهێنێتەوە یاد، کۆن هێندەی کۆنیی بوونی مرۆق لەسەر زەوی؛ بەسەرهاتی یوسفی کوڕی یەعقووب پێغەمبەر، کە چۆن لەبەرئەوەی خوا جوانی و شۆخیی پێ بەخشیبوو و خۆشەویست بوو، ئیرەیی براکانی دەگاتە ڕادەیەک، پیلان دژی بگێڕن و بیر لەوە بکەنەوە چۆن لە ناوی ببەن.

ئینگلیز دەڵێت: هیچ بەدگومانییەك لە بەدگومانیی ئافرەت توندتر نییە، مەگەر بەدگومانیی نووسەران لە یەکدی. مێژوو ناوی زۆری لەم بارەیەوە بۆ تۆمار کردووین، وەك ئیرەیی و ناکۆکیی نێوان مەعەڕی و شەریف ڕەزی، موتەنەبی و ئەبو فیراس ئەلحەمدانی، جەریر و فەرەزدەق، لە مێژووی نوێشدا نێوان ئەحمەد شەوقی و حافز ئیبراهیم، زەهاوی و ڕەسافی، جەواهیری و بەیاتی.

یاقووتی حەمەوی (١١٧٨ـ١٢٢٩ز) لە کتێبی (معجم البلدان)دا چیرۆکی تۆڵەسەندنەوەی ئەلزەمەخشەری (١٠٧٥ـ١١٤٣ز) لە ئەلمەیدانی (….ـ١١٢٤ز)ی نەیساپووری دەگێڕێتەوە، دوای ئەوەی کتێبەکەی (مجمع الامثال) بینی، ئیرەیی بە باشیی کتێبەکەدا هات. کاتێک ئەلزەمەخشەری کتێبەکە دەبینێت، خامە دەگرێتە دەستەوە و بە مەبەستی بێبەهاکردن و شێواندن پیتەکانی ناوی ئەلمەیدانی زیاد دەکات، پیتی (ن) دەخاتە سەر ناوی ئەلمەیدانی و دەیکاتە (ئەلنەمیدانی)، بە فارسی واتا “ئەوەی هیچ نازانێت”. ئەمیش بە ناچاری دەستدەداتە خامە و هەمان پیت دەخاتە سەر ناوەکەی ئەلزەمەخشەری و دەیکاتە (ئەلزەنەخشەری) هەر بە فارسی واتا: “ژنەکەی کەیوە”.

سەیفولدەولە ئەلحەمدانی (٩١٦ـ٩٦٧ز) دوای سەرنەکەوتنی هەوڵەکانی لە دەستبەسەرداگرتنی دەوڵەتی عەباسی لە بەغدا لە سەرەتاکانی ساڵی ٩٤٠ی زایندا ئەمارەتێکی لە حەڵەب دامەزراند. گەلێک شاعیر و مێژوونووس و نووسەری لە دەوروبەری خۆی کۆکردنەوە، لە گرینگترین ئەو شاعیرانە ئەلموتەنەبی (٩١٥ـ٩٦٥ز) و ئەبو فیراس ئەلحەمدانی (٩٣٢ـ٩٦٨ز) و ئیبن نەباتە و فەیلەسووفی گەورە ئەلفارابی (٨٧٠ـ٩٥٠) بوون. ئەلموتەنەبی نۆ ساڵ لە ژێر سایەی سەیفولدەولەدا مایەوە، بوونی ئەلموتەنەبی وایکرد ناوی دەیان شاعیر و نووسەر بشارێتەوە و ناویان نەبێت.

سەیفولدەولە بەخششی زۆری بە شاعیران دەدا، چونکە شاعیرانی دەربار ئەرکیان پیاهەڵدان بوو لە شیعرەکانیاندا، لە ڕێگەی ئەمانەوە دەسەڵاتی سەیفولدەولە لە سەرتاپای جیهانی ئیسلامیدا تەشەنەی کرد. هەڵبەت تەنیا شاعیران لە کۆشک نەبوون، بەڵکو زانایانی لێکۆڵینەوەی ئاینی، مێژوو، فەلسەفە و فەلەکناسیش هەبوون. ئەمە وایکرد ئەلموتەنەبی لە کۆشکدا لە هەموان پتر جێگەی ئیرەیی بێت،

لەبەر فرەزانایی و ئەو پێگە تایبەتەی لای سەیفولدەولە هەیبوو. لەوەدەکات ئەلموتەنەبی ئەم دێڕەی بە سەیفولدەولە نووسیبێت، دەڵێت:

ازل حسد الحاسدين عني بكبتهم
فانت الذي صيرتهم لي حسدا

زۆربەی زۆری نەیارانی ئەلموتەنەبی لە عەجەمەکان بوون، لە پێشیانەوە ئیبن خالەوەی هەمەدانی (...ـ٩٨٠) بوو، ئەوی لەسەر چامەیەک گفتوگۆی لەگەڵ ئەلموتەنەبیدا کرد، ئەلموتەنەبی پێیگوت: بەڵات لە دا، تۆ عەجەمیت، چیت لە عەرەبی داوە!

ئیبن خالەوەی لە فەقیانەکەیدا کلیلەکی ئاسنی دەرهێنا و کێشای بە دەموچاوی ئەلموتەنەبیدا و دەموچاوی بریندار کرد. هەروەها یەکێک لە نەیارەکانی تری ئەلموتەنەبی ئەبو فیراس ئەلحەمدانیی ئامۆزای سەیفولدەولە بوو، بەدڵی نەبوو ئەو هەموو بەخششەی تەنیا بە ئەلموتەنەبیی شاعیر دەدا.

لە کۆتاییدا ئیرەیبەران توانییان پێگەی شاعیر لەق بکەن و لای سەیفولدەولە زمانی لێ بدەن و بۆی تێبگووشن، ئەوەبوو پەیوەندیی نێوانیان تێکچوو و بۆ میسر سەری هەڵگرت. دواتر ئەلموتەنەبی لە میسر دەرچوو و ڕووی لە مەغریب کرد، فاتمییەکان دەسەڵاتداری ئەوێ بوون، لەوێش زۆر نەمایەوە، دوای ئەوەی شاعیر ئیبن هانیئ (٩٣٨ـ٩٧٣ز) پیلانەکی بۆ دانا، ئەوەبوو وڵاتی فارس دوامین وڵات بوو پێی نایە سەر، پێش کوژرانی بەدەست فاتیک ئەلئەسەدی بەر لەوەی بگاتە بەغدا. ئەمەش لەسۆنگەی ئەوەی چامەیەکی داشۆرینی لەسەر کوڕخوشکی فاتیک نووسیبوو.

لەکاتی ڕووبەڕووبوونەوەدا ئەلموتەنەبی ویستی ڕابکات، کوڕەکەی پێیگوت: “ئەوە هەڵدێیت! تۆ یەک وتووتە: (والخيل والليل والبيداء تعرفني … والسيف والرمح والقرطاس والقلم). ئیدی ئەلموتەنەبی بڕیاری دا ڕانەکات، بە کوڕەکەی گوت: (تۆ بەمە منت کوشت). ئەوەبوو وێڕای ئەلموتەنەبی کوڕەکەی و غولامەکەشی کوژران.

بێگومان لە سەردەمی نوێشدا نموونە زۆرن، بۆ نموونە ئەو ئیرەیی و ناکۆکییەی نێوان هەردوو شاعیری ناوداری عێراق جەمیل سدقی زەهاوی (١٨٦٣ـ١٩٣٦) و مەعرووف ڕەسافی (١٨٧٥ـ١٩٤٥) گەیشتبووە ڕادەیەك هەر یەکەیان داوای ئەمارەتی شیعریی بە خۆی دەکرد و داوایان لە شاعیران دەکرد لە ڕۆژنامەکاندا پەیمانیان بدەنێ، متمانەیان پێ ببەخشن و بە میری شاعیرانی خۆیانیان بزانن، کار بەوە گەیشت تەنانەت شا فەیسەڵ داوەتی کردن، تاکو ئاشتیان بکاتەوە، کەچی لەوە خراپتر تێکیان دا.

مەی زیادە (١٨٨٦ـــ١٩٤١)ی ژنەنووسەری لبنانی، کە بە هۆی

زیرەکییەکەیەوە نە زمانی دەزانی، بووبووە بزوێنەری ئیرەیی لای گەلێك نووسەری ناوداری سەردەمەکەی، وەك: خەلیل مەتران، تەها حوسێن، حافز ئیبراهیم، عەباس مەحمود ئەلعەقاد، ئەحمەد شەوقی، مازنی، ڕەیحانی و هی تریش.

ئەلتاهیر وەتار (١٩٣٦ـــ٢٠١٠)ی سەرکردەی بە ئەکابەری ڕۆمانی جەزائیریی نووسراو بە زمانی عەرەبی، ئیرەیی و بەدگومانیی بەرابەر ڕەشید بوچەدرە (١٩٤١)ی ڕۆمانووس کەم نەبوو. ڕەشید بوچەدرەش هەمبەر کەمال داودی ڕۆمانووس هەمان هەست ختووکەی دەدا.

"لە ساڵانی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا، ئەلتاهیر وەتار تووڕە بوو و هاوسەنگیی سایکۆلۆجیی خۆی لەدەست دا، ئەو گەورەترین نووسەری جەزائیرییە لەو قۆناغەدا بە زمانی عەرەبی دەینووسی، کاتێک بیستی ڕەشید بوچەدرەی ڕۆمانووس یەکەمین ڕۆمانی خۆی بە زمانی عەرەبی بڵاوکردەوە، ڕۆمانی (هەڵوەشانەوە) ١٩٨٢، لەکاتێکدا لە جیهاندا بەوە ناسراوە بە فەڕەنسی دەنووسێت، ئەمەی بەسەردا هات، لەترسی ئەوەی نەکو ناوی ئەلتاهیر وەتار لە بەردەم ئامادەبوونی ناوەکی ئەدەبیی درەوشاوە و گەشاوەی وەک ڕەشید بوچەدرەدا بکەوێتە سێبەرەوە.

ئەلتاهیر وەتار لە بەڕەبەڕ نەدەوەستا لە هاتنەناوەوەی بوچەدرە لە نووسین بە عەرەبی، لە بەردەم ڕۆژنامەنووسان و مامۆستایانی زانکۆ و ڕۆشنبیراندا ئەمەی نەدەشاردەوە، دەستەواژە بە ناوبانگەکەی دووپات دەکردەوە: با لە شوێنی خۆیدا بمێنێتەوە (مەبەستی بوچەدرە بوو) لە ڕۆمان بە زمانی فەڕەنسی، با لە ڕۆمانووسین بە عەرەبی لەکۆڵمان ببێتەوە و وازمان لێبهێنێت، لە ئەنجامی ئەمەدا جەنگ لە نێوان ئەو دوو ڕۆمانووسەدا هەڵگیرسا و پێوەندیی نێوانیان بڕا، تاکو مردنی ئەلتاهیر وەتار ساڵی ٢٠١٠".

ئەمە ئەو گرێی قابیلەیە زاوی باسی دەکات. هەڵبەت لەم نەوەدا سوودوەرگری یەکەم ڕەژیمە سیاسییەکە بوو. چونکە سوود لەو جەنگانە دەبینێت و هانیان دەدات بە پەرەپێدانی ئەو گرێیە، گرێی یەکدی کوشتنی براکان، ئاگرەکە خۆشتر دەکات. چونکە بەمە هێزی خوێنەران بەشبەش دەکات و هەوڵدەدات بەو هەڵسوکەوتە پەراوێزخراوانەوە مژووڵیان بکات و بە ماوەیەکیش بێت داخوازییە ڕەواکانیان هەمبەر سەرکوت و کەمتەرخەمیی ڕەژیمەکە بیر بچێتەوە.

سەلامە مووسا (١٨٨٧ـ١٩٥٨)ی گەورە نووسەری میسری "بە درێژایی ژیانی ئاواتی ئەوەی دەخواست سەد ساڵ بژی، چەشنی کۆتایی جاحز بمرێت و دەوروبەری هەموو کتێب بێت، هیچ نووسەرێکی عەرەب وەک ئەو هێزی کاریگەری و هەمەڕەنگیی لە نووسیندا تێدا کۆنەبووبێتەوە، کتێبەکانی بوونە ڕواڵەتێک لە ڕواڵەتەکانی کتێبخانەی عەرەبی، بیروباوەڕی

بە تەواوی تەشەنەی کرد، نووسەرانی ئەو سەردەمە وای بەچوون ئەگەر بە خەیاندا نەگەن، ئەم پیاوە باڵا مامناوەندییە بەڕێ لە ژێر پێیان دەردەهێنێت، ئەمەش وای لە زۆرێکیان کرد بەشێک لە کاتی خۆیان بۆ بەرپەرچدانەوەی "گومڕاییەکانی – هرطقات" سەلامە مووسا تەرخان بکەن".

ئەدەنیس دەڵێت: خەلیل حاوی چونکە ئیرەیی پێ دەبردم، هەمیشە لە نێو هاوڕێکانیدا خراپ باسی دەکردم. کە لێیدەپرسن، ئەدی ڕای تۆ لەبارەی ئەوەوە چییە؟ دەڵێت: "ڕێز لە ئەزموونی دەگرم، بەڵام چێژ لە شیعری وەرناگرم". لەبارەی ئەوەیشەوە کە مەحموود دەرویش (١٩٤١ـــــ٢٠٠٨) گوتوویەتی: "شەرم لە فرمێسکی دایکم دەکەم، تامەزرۆییم بۆ نانی دەستی دایکم هەیە" ئەدەنیس دەڵێت: "پێکەنینم بەو گریانە شیعرییە دێت".

بەدر شاکر ئەلسەییاب (١٩٢٦ـ١٩٦٤)، کە بە ئەدەبی ئینگلیزی ئاشنا بوو، توانی سەرەتایەکی نوێ بۆ گۆڕینی شیعری عەرەبی پێشنیاز بکات، کە دواتر بە کۆششی چەندان شاعیری تریش، شیعری عەرەبی گۆڕانکاریی ڕیشەیی بە خۆیەوە بینی. کەچی هەندێک نووسەر، ڕەنگە لە دژی ئەلسەییاب، دەیانگوت نازک ئەلمەلائیکە پێشەنگی شیعری نوێی عەرەبییە، چونکە ئەو یەکەم جار تەفعیلەی کۆشی عەرەبیی دەستکاری و بەش بەش کردووە، وەک ئەوەی مەدەرنیزمی شیعری و گۆڕینی شیعر، تەنیا مەسەلەیەکی تەکنیکی و پەیوەندی بە ژمارەی تەفعیلەی دێڕەکانەوە هەبێت!

یوسف ئیدریس (١٩٢٧ـــــ١٩٩١ز)ی چیرۆکنووس و شانۆنامەنووس و ڕۆماننووسی میسری زۆر نەجیب مەحفوز (١٩١١ـ٢٠٠٦)ی ڕۆماننووسی خۆشدەویست، سەرهات و نامە و ڕابواردنی شەوانە و سەردانی یەکدی لە نێوانیاندا هەبوو، ئیدریس هەمیشە مەحفوزی لە پێشەوەی ڕۆماننوسانی عەرەب دادەنا، کەچی هەر هەندەی بیستی نەجیب مەحفوز خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبی پێ بەخشرا، هەڵگەڕایەوە و لە دەستەوە گۆڕا بە دوژمن، وتارگەلێکی توندی لەسەر مەحفوز نووسی، تێیاندا داشۆرینی دەکات، تا ئەو ڕادەیەی بە ئاسایکردنەوە لەگەڵ ئیسرائیلدا تۆمەتباری دەکات.

ئەم ئیرەییبردنە مەرج نییە هەر ئیرەییبردن بە مادە و دارایی بێت، دەشێت بە پێگە و پایەی مەعنەوی، بە توانا و لێهاتوویی، بە جوانی و شۆخی، بە توانای داهێنان لای کەسێك بێت کەسی ئیرەییبەر شکی نابات. ئیرەیی تژییە لە خەم و داخ بە باشی و جیاوازی و بەختەوەری و سەرکەوتنی مرۆڤێکی دی، لە هەمان کاتیشدا خۆشحاڵییە بە بەدبەختی و نەهامەتیی کەسیتر. بێگومان ئەمەش چێژێکی سادیستانەیە هیچ بەدەست ناهێنێت.

محەمەد عەبدولوەهاب (١٨٩٨ـــ١٩٩١)ی سترانبێژی ناسراو بە “مۆسیقاژەنی نەوەکان” ئیرەییبەران هەراسانی دەکەن و لە گۆقار و ڕۆژنامەکانی ئەوکاتی میسردا زۆر بە خراپی و بێویژدانانە لەبارەیەوە دەنووسن، ڕۆژێکیان گۆقار و ڕۆژنامەکان کۆدەکاتەوە و دەچێت بۆ لای شاعیری ناودار ئەحمەد شەوقی (١٨٦٨ــ١٩٣٢)ی میری شاعیران. سکاڵا و دەردەدڵی خۆی لا دەکات، چۆن ئیرەییبەران ژیانیان لە تاڵ کردووە و چەند بە خراپ لەسەریان نووسیوە، شەوقی پێیدەڵێت، هەموو ئەو نووسراوانەی لەسەر زەوییەکە دابنێ و بچۆرە سەریان، ئەویش بە سەرسووڕمانەوە بە گوێی دەکات. شەوقی پێیدەڵێت: بزانە چەندپێیان بەرز بوویتەوە.

بە هەمان شێوە، ئەوجا محەمەد عەبدولوەهابی سترانبێژ ڕقی لە ڕیاز سونباتیی مۆسیقاژەن و ئاوازدانەر بوو، قەسەبچییش لە بەلیغ حەمدی.

هەڵبەت بە دەگمەن ئیرەیی و بەدگومانی و ناکۆکیی لە نێوان زانایەك و نووسەرێك، نووسەرێك و موزیکژەنێك، خۆشنووس و نیگارکێشێك، دارتاش و ئاسنگەرێك، بازرگانێکی ئاوریشم و بازرگانێکی کاغەزدا دەبینیت، چونکە بواری کارکردنیان جیاوازە و بەرژەوەندییان دژ بە یەکتر ناوەستێتەوە. گۆتە جوانی بۆ چووە دەڵێت: داهێنان هەتاکو لێتەوە دوور نەبێت، ناتوانیت ددانی پێدا بنێیت. هەموو ئەو داهێنەرانەی ئیرەییبیان بە یەکدی بردووە، یاخود گومانێشییان بەرامبەر یەکتر لا دروست بووە نزیك بوون لە یەکدییەوە. بێگومان ئەمەش ئەوپەڕی هەژاریی ڕۆحی و هزریی کەسی ئیرەییبەرە، لە ئەنجامدا دەبێتە مایەی بەدبەختییەکی زۆر بۆی و هەرچییەك دەکات ئەو هەستە دژوارە ناهێڵێت بەختەوەر بێت. ئەمە جگە لەوەی زۆر کات ئیرەییبەران کەسانی بێبەهرە و تەمبەڵ و بوودەڵەن، بەو ئیرەییە کوشندەیەیان، کە چەشنی مۆرانە ڕۆحیان دەکرۆژێت و ڕۆحی ملشکاندن و ئیرەیی و ئارەزووی لاوازکردنی ئەویتر، یان تێکشکاندنی بەسەریاندا زاڵ دەبێت، دەیانەوێت دژایەتیی هەموو ئەوانە بکەن لە خۆیان بەهرەمەندتر و بەتواناتر و داهێنەرترن.

بەرتراند ڕەسڵی بیرمەندی ئینگلیز جوانی بۆچووە سەبارەت ئیرەیی وتوویەتی: “ئیرەیی یەکێک لە بەهێزترین هۆکارەکانی کەساسییە”. مرۆق هەمیشە ئیرەیی بە شتێك دەبات نییەتی. هەڵبەت لە کۆی ئەم ناکۆکییانەدا ئەوەی بمێنێتەوە و نەمری بەدەستبهێنێت بەرهەمی باڵا و ڕەسەن و پڕ لە داهێنانە.

هەڵبەت نکوڵی لەوە ناکرێت چەن لە نێو نووسەر و داهێنەرانی بیانی و عەرەب و سەرلەبەری میللەتانی دنیادا گومانێشی و ئیرەیی هەر هەبووە و دەبێت، کوردیش وەک هەر میللەتێکی تر بێبەش نییە لەو خوو و سیفەتە. “گەر چاوێک بە مێژووی کۆن و نوێی کۆمەڵگای کوردیشدا

بەخشێنن، ئەوا دەبینن ژمارەی ئەو کەسانە کەم نین ئیرەییان بە کەسانی لەهاتوو و داهێنەر و کارامە بردووە و ئەو ئیرەییەیان ئاگری ڕق و کینەی لە ناخیاندا هەڵایساندووە و هەندێجار بە ئاشکرا و هەندێک جاری تریش بە نهێنی، ئەو جامی ڕقەی خۆیان بەسەر ئەو کەسە بەهرەمەندانەدا ڕشتووە. بێگومان دواجار گرەوی داهێنان و ژیان هەر بۆ بەهرەمەندەکان بووە، نەک ئیرەییبەرە سایکۆپاتییەکان. ئەوەتانێ ئەوانەی ماونەتەوە نالی و گۆران و شێرکۆ و هتد.. نەک ئەوانەی تەپۆڵەک ڕق و بوغز و ئیرەیی و هەست بە کەموکوڕی بوون بەرامبەریان".

لێڕەدا لەبەر ئەوەی سەرچاوەی جێبڕوام لەبەردەستدا نییە تەنیا ئەم دوو نموونەیە دەهێنمەوە.

مەلای جەباری (١٨٠٦–١٨٧٦) دەگێڕێتەوە: ڕووم کردە شاری کەرکووك و لە مزگەوتی "نائیب" بە فەقێیەتی گیرسامەوە، مزگەوتی ناوبراو جیا لەوەی قوتابخانەیەکی ئاینی بووە، هاوکات حوجرەی لێژنەی فەتواشی لێ بوو، جا لەبەر ئەوەی چەند جارێك هەڵەی مەلاکانی لێژنەی فەتوام ڕاست دەکردەوە و لە ئەدەبیات و زانستی فارسیدا زۆر کۆڵەواربوون، پێیان قبوڵ نەدەکرا، بۆیە کەوتنە دژایەتیم و ئیتر زۆر ئیرەییان پێم دەبرد و زۆر ئازاری دەروونیان دەدام، بەردەوام لە بەردەم فەقێکاندا ڕووشکێنیان دەکردم، تا کار گەیشتە ئەوەی ڕۆژێکیان مەلاکان مانیان گرت و لە نێوان خۆیاندا بە زمانی تورکمانی، تاکو من تێنەگەم گوتیان: "یان بوو کوڵلی بوردە قاڵماس، یام بز بوردە قاڵمرغ" واتا: یان ئەم هەتیوە دەشتەکییە لێرە نامێنێت، یان ئێمە لێرە نامێنین.

دواتر مەلایەکیان هاتە لام چپاندی بە گوێمدا: ڕۆڵە تۆ هیچ دەرسێکت لای ئێمە نەماوە و ئەوەی پێمان بووە قسوورمان نەکردووە، بۆیە پێمان باشە بچیت بۆ شارەکانی دیکە بۆ وەدەستهێنانی زانیاریی نوێ، ئەوەبوو چووم بۆ سلێمانی و ماوەیەك لەوێ مامەوە.

ڕەفیق سابیری شاعیر لە یادەوەرییەکانیدا دەنووسێت: "نووسەرێک لە چاوپێکەوتنێکدا ستایشی منی کردووە و بە (شاعیری گەورە) ناوی بردووم، کەچی دواتر، کە ساردییەک کەوتە نێوانمان، لە چەندان وتاردا، دەیان لاپەڕەی بە ناوی ڕەخنەی ئەدەبییەوە ڕەش کردەوە بۆ ئەوەی شیعرەکانم وەکو نموونەی خراپی شیعری کوردی وێنا بکات و منیش بە شاعیرێکی بێتوانا دابنێت، تەنانەت باسی ژیانی تایبەتم بکات!". بە هەمان شێوە چیرۆکنووس ئەحلام مەنسووری پەپوولەی بەر زریان "تێکەڵی کەشوهەوای پڕ لە ئیرەیی نووسەران بوو".

ناکرێت باس لەو ئیرەیی و گومانەشییە بێبەزەییانەیە نەکرێت بە ئاشکرا دژی نووسەرێکی داهێنەری وەک بەختیار عەلی دەکرێت، کە

مێژووی هاوچەرخی ئەدەبی کوردی نووسەرێکی شاکارنووسی وای بە خۆوە نەبینیوە، ئەو ئێستا لە ڕێگەی وەرگێڕانی بەرهەمەکانیەوە بە چەندین زمان، بە هەق بووەتە باڵیۆزی ئەدەبی کوردی لە جیهاندا.
بەختیار عەلی ڕەنگە لە گشت نووسەرانی کورد پتر تیری کوشندەی ئیرەیی و گومانڕەشی و تۆمەتی بەرکەوتبێت، هەندێک دەمڕەقییەکەیان دەگاتە ئەوەی شاکارەکانی بەختیار بە دزی لە قەڵەم بدەن و بە بەرهەمی کوردیی دانەنێن. بەختیار لە وەڵامی ئەماندا دەڵێت: “لە ئەدەبی کوردییشدا دەڵێن “مەحوی” لە “نالی” دزیوە، دەڵێن “نالی” چامەکەی لە “مەولانا خالید” دزیوە، دەڵێن گۆران لە ئەسکار وایڵدی دزیوە و هەتا دوایی. بە بڕوای من تا نووسەری فاشیل هەبێت، کە بیەوێت لەسەر حیسابی ناو و گەورەیی ئەوانی دی سەرنج بە خۆی ڕابکێشێت… ئەم کاسبییەش دەبێت، ئەمە دیاردەیەکە پەیوەندیی بە ئەخلاقی خەڵکی بێبەرهەمەوە هەیە، پەیوەندیی بەو دیوە ناشرینەوە هەیە، کە لە سروشتی مرۆڤدایە و وای لێدەکات نەتوانێت لە جوانی تێبگات و دانیپیا بنێت. ئەوەی گرینگە ئەوەیە ئەم جۆرە ئەقڵە نە توانیویەتی کتێبێکی جوان بکاتە دەرەوەی مێژوو و نە دەشتوانێت” .

ڕەنگدانەوەی گومانڕەشی و ئیرەیی لە دوو ڕۆمانی عەرەبیدا

یەکەم: ڕۆمانی “قەڵەندەر و قەڵا”
سوهرەوەردی (ئەبولفتوح یەحیای کوڕی حەبەشی کوڕی ئەمیرەک) نازناوی شەهابەدین بووە، لە نێوان ساڵانی ١١٥٠- ١١٥٥ی زاینی لە گوندی سوهرەوەرد (سوورەبەرد)ی نزیک زنجان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کاتی خۆی بەدەستی مەغۆلەکان وێران بووە، هاتووەتە دنیاوە. ساڵانی سەرەتای تەمەنی لە سوهرەوەرد بەسەر بردووە و هەر زوو فێری خوێندنەوە و نووسین بووە و قورئانی ئەزبەر کردووە. دواتر بۆ تەواوکردنی خوێندن دەچێت بۆ مەراغەی ئازربایجان لەسەر دەستی مەجدەدین جیلیی مامۆستای شارەزا لە زانستی کەلامدا دەخوێنێت.
ئەوجا هەر بە مەبەستی خوێندن دەچێتە ئەسفەهان و ماردین و دواتریش حەلەب. ئەم چوونەی بۆ حەلەب و ماوەی مانەوەی لەوێ، هاوکات دەبێت لەگەڵ جەنگی خاچپارێزاندا و ئەودەم سەلاحەدینی ئەیوبی فەرمانڕەوا دەبێت، زاهیرشای کوڕیشی میری حەلەب دەبێت.
لە حەلەب پاش ماوەیەک بۆی دەردەکەوێت سوودێکی وا لە خوێندنەکەی نابینێت، دەکەوێتە گفتوگۆ و وتووێژی سەخت لەگەڵ مامۆستا و زانا و فەقیهەکانی ئەوێدا. ئەو بیروبۆچوونانەی بە لای فەقیهانی حەلەبەوە دەرچوون بوون لە سوننەتی ئیسلام، بۆیە سەرسەختانە کەوتنە دژایەتیکردنی و تۆمەتهەڵبەستن بۆی. بە تایبەت کە زاهیر شا ڕێزێکی

تایبەتی لە دەنا، ئەمەش بەس بوو بە ئەوەی ئەوەندەی تر ئەو فەقیهانە جامی ڕق و ئیرەیی خۆیان بەسەر سوهرەوەردیدا بڕێژن، کاتێک زانییان زاهیر شا لە ئاست سوهرەوەردیدا زۆر گوێ بە سکاڵا و گلەییەکانی ئەوان نادات، خۆیان گەیاندە لای سەڵاحەدینی باوکی و ئەویان دژ بە سوهرەوەردی هان دا، وایان تێگەیاند کابرایەکی باتنی و فاتمییە، ئەودەمیش فاتمییەکان مەترسییەکی گەورەیان بە سەر دەوڵەتی ئەیوبی دروست کردبوو. بۆیە سەڵاحەدین گوشار بە زاهیر شای کوڕی دەهێنێت و پێیدەڵێت، بە هەر شێوەیەک بووە، خۆی لە سوهرەوەردی ڕزگار بکات و لە ناوی ببات. زاهیر شا دەیزانی ئەمە هەمووی لە ئیرەیی و لاوازیی فەقیهەکانەوە سەرچاوەی گرتووە، دوای هەوڵێکی زۆر ویستی باوکی قایل بکات ئەوە وانییە و سوهرەوەردی فەیلەسووف و زانایەکی گەورە و پایەبەندە، ئەوانی دی لە ئیرەیی و ڕقەوە ئەو تۆمەتەیان بە هەڵبەستووە. بەڵام سەڵاحەدین لە وەڵامدا دەڵێت، تەنانەت گەر واش بێت، بە ئەوەی ناوەندی دینی و فەقیهەکانی حەڵەب و شام لە دەوڵەتی ئەیوبی هەڵنەگەڕێنەوە، چار نییە و دەبێت قوربانی بە سوهرەوەردی بدرێت.

فەقیهەکانی حەڵەب چەندین سکاڵایان بە سەڵاحەدین ناردبوو و وایان تێگەیاندبوو گەر فریای زاهیر شای کوڕی نەکەوێت، وەکو سەدان لاوی تر، بە سوهرەوەردی فریو دەخوات و ئەودەم ئابڕووی بنەماڵەکەیان دەچێت و موسڵمانانیش بە ئاگری فیتنە دەسووتێن. سەڵاحەدین نامەیەک بە کوڕەکەی دەنووسێت:

"کوڕەکەم! من فەقیهێک نیم، تا بە بەرچاومەوە کەسێک دادگایی بکەن و منیش هەڵەی بسەنگێنم و داوەریی خۆمی لەسەر بکەم، ئەوەی لەسەر تۆیە، ئەوەیە کە دەسبەجێ حوکمی فەقیهەکان لەسەر ئەو جێبەجێ بکەیت. ئەگەر ئەمە نەکەیت، من ناچار دەبم لەسەر حوکمی حەڵەب لاتببەم. ئەو کارە دوامەخە، چونکە ئەم فەقیهانە ڕادەست نابن و بەزەیان نییە و بە ئاسانی دەتوانن ناوی ئێمە بزڕێنن و خەڵکمان لێ هان بدەن. من نامەوێت ئەوە بزانم، کە ئاخۆ زانایانی دیمەشق و حەڵەب ڕاستدەکەن یان نا. ئەوەی بە لای منەوە گرینگە، ئەوەیە کە ئەمانە دڵیان لێمان نەڕەنجێت. ئەوان خۆیان لە فەتواکەیان بەرپرسیارن و پەیوەندیی بە منەوە نییە. سەبارەت بەوەش کە سوهرەوەردی بێگوناهانە خوێنی دەڕژێنرێت، خەتاباری سەرەکی لەمەدا، سوهرەوەردی خۆیەتی. ئەوەک خەڵکی ئەم دەڤەرە نییە، گەر سەرچێیی نەکردایە و نەهاتایەتە ئەم مەملەکەتەی ئێمەوە و دژایەتیی زاناکانی نەکردایە، هەڵبەتە چارەنووسی بەمە نەدەگەیشت. دواجار، مەرجیش نییە هەموو زاناکانی حەڵەب بە هەڵەدا چووبن. بێگومان دیارە ئەو پیاوەش کەمێک شتی گوتووە، کە دژ بە ئاینی ئیسلامە.".

بەم ئاوایە ئەم زانا مەزنەی لە مەژووی فەلسەفە و عیرفاندا، بە دامەزرێنەری ڕێبازی ئیشراق لەقەڵەم دەدرێت و بە یەکێک لە پیاوە یاخی و سەرچڵەکانی سەردەمی خۆی دەژمێررێت، لە تەمەنێکی کورتدا توانی نزیکەی ٥٠ کتێب بنووسێت، بەشێکیان بە فارسی و بەشێکیان بە عەرەبین، تەکفیری دەکەن، ئیدی زاهیر شا ناچار دەکرێت فەرمانە ناڕەواکەی باوکی جێبەجێ بکات، سوهرەوەردی سەرپشکی هەڵبژاردنی جۆری مردنەکەی خۆی دەکات. سوهرەوەردی داوا دەکات فڕێی بدەنە زیندانێکەوە نان و ئاوی نەدەنێ، تاکو گیان دەسپێرێت.
دوای هەفتەیەک سوهرەوەردیی زانای بێتاوان، سوهرەوەردیی ئاشقی ڕاستی و زانست، بەستی لەبەر دەبڕێ و لە زینداندا لەبرساندا دەمرێت. فەقیهەکان گومانیان هەبوو مردبێت، داوایان کرد بیبینن، تا ڕاستییەکەیان بۆ دەربکەوێت. دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوت مردووە، بردیان و داوایان کرد لە سێدارە بدرێت. ئیدی "لەسەر داوای ئەو زانا و ئیماندارانەی شەوی ڕابردوو لە پێنج مزگەوتی شاردا کۆبووبوونەوە و پێشنیاری ئەوەیان کردبوو، کە ڕۆژی هەینی، بەر لە نوێژ، لەداری بدەن. جەستە بێگیانەکەی سوهرەوەردییان لە قەڵا بردە دەرێ و ئەو ئەرکەیان بە قەزا گۆڕایەوە و لە سێدارەیان دا.".
ئەمە چارەنووسی زانایەک بوو لەو تەمەنە کورتەیدا هەموو هەوڵ و تەقەلایەکی لە پێناو ڕووناکیدا بوو بە ژیان و بە مرۆڤەکانی دەوروبەری، بەڵام لەبەر ئیرەیی و ئاستی تێنەگەیشتنی نەیارانی ئەو چارەنووسەیان پێ ڕەوا بینی پێشتر بە مەنسووری حەلاجی هاوڕێی ڕۆحییەکەی ئەویان ڕەوا بینیبوو.

دووەم: ڕۆمانی "زریاب"

هەموو ئەو ئیرەیی و بەدگومانی و ناکۆکییە کوشندانەی باسمان کردن، وەك ئەوەی ڕووداوەکانی مێژوو کوتومت دووبارە ببنەوە، تەواو لە ڕۆمانی (زریاب)ی مەقبوول ئەلعەلەویدا خەست بوونەتەوە و بەدی دەکرێن. ئیسحاق موسڵیی موزیکژەنی پیر لە بەراییدا زریابی خۆشدەوێت و سۆزی خۆشەویستیی پێ دەبەخشێت "ئیسحاق موسڵیی ئاغامم دەبینی دەهات و دەچوو. لە ماڵە گەورەکەی خۆیدا پاشا بوو. گوێم لە ورشەی جلەکانی و ترقەی کەوشەکانی بوو لەسەر زەویەکە، دەمبینی دەستەکانی لە دواوە تێکئاڵقا بوون، کاتێک بە تەکمەدا تێدەپەڕی گرێکەیان دەکرایەوە و بەوپەڕی خۆشەویستییەوە دەستی بە سەرمدا دەهێنا، جەستەی وندەبوو، تارمایی و بۆن و ئامادەیی لە شوێنەکە و لە ئاوەزمدا ماوەیەک دەمان...".
خەلیفە هاروونە ڕەشید داوا لە ئیسحاق موسڵی دەکات ئەو کوڕە بهێنێت ڕۆژێکیان هەر خۆی لای خەلیفە زۆری بە توانا و

زیرەکییەکەیدا هەڵگوتبوو "ئەو ڕۆژەم بیرناچێتەوە ئێوارانێکی زوو ئیسحاق ئاغام لە دەرگەی دا و بە دەی خۆشەوە پێیگوتم:

- ئەو ساتە هات چاوەڕێمان دەکرد. سبەی لەگەڵمدا دەیت بۆ جقاتی خەلیفە هاڕوونە ڕەشید. باسی تۆ و بەهرەی تۆم بۆ کردووە، خۆت ئامادە بکە”.

کەچی دواتر هەر هەندەی هەستدەکات لەسەنگەی بەهرەی گەورەی قوتابییەکەیەوە پایە و بەرژەوەندیی دەکەونە مەترسییەوە، دژی زریابی تازەلاوی بەهرەمەند، زریابی کۆیلە و قوتابیی خۆی دەوەستێتەوە. لەوە دەترسێت زریاب بە هۆی ئەو بەهرە گەورەیەی تێیدا هەڵدەقوڵی وەك موزیکژەنێك شوێن و پایەی ئەم لە کۆشکدا لەق بکات و ببێتە پاشکۆی قوتابییەکەی.

هەر هەندەی ئاگردانی ئیرەیی دەکەوێتە گۆڕێ، ئیدی شاردنەوەی زەحمەت دەبێت و وردە وردە دەبێتە مایەی داڕمانی ئاکاریی لای کەسی ئیرەییبەر و هەناوی دەکرۆژێت، ئەمە ئەگەر جاری وا هەیە نەبێتە هۆی ئەنجامدانی تاوانیش. “لە دوێنێوە من گەورەی تۆ نیم. ڕاست و ڕوون دەبم لەگەڵتدا. ئەی نازانیت ئیرەیی دەردێکە لە کۆنترین دەردەکان و لە هەموویان پتر کار لە ناخ دەکات و قووڵترین زام لەسەر دڵ جێدەهێڵێت؟”.

“ئەم ڕق و کینە و نەیاری و شەڕەی دژ بە زریابی تازەکار دەبنە هۆی ئەوەی لە داهێنان و نوێبوونەوە بوەستن… بۆیە ئیسحاق موسڵی لای خەلیفە هاڕوونە ڕەشید قسەی خراپ لەسەر زریابی زێدە بەهرەداری بەتاوان و بەگوناه دەکات، لە ئەنجامدا هەر بە خۆی دەیڕەنجێنێت و وڵاتبەدەری دەکات”.

لە زریابی فرەزان لە هونەری ئەتەکێت و خواردن، زریابی بلیمەت و ئەفسانەی موزیکی عەرەبی، زریابی بە موزیك خوڵقاو، زریابی دەنگخۆش و زوڵاڵ، وەکو هونەرمەندێکی ڕەسەن، بە پێچەوانەی مامۆستاکەی، هەموو خەمی ئەو عوودەکەی و ئاوازەکانی بوو، کۆڵی نەدا و هەر هەندەی سەقامگیر بوو، ژێی پێنجەمی بە عوودەکەی دانا و زمانێکی نوێی بە ئامێری عوود بەخشی، مۆسیقای ئەو لە لایەکەوە بواری دەدایتە لە ژیان هەڵبەیت، لە لایەکی دیشەوە وای لێدەکردیت بە شێوەیەکی قووڵتر لە ژیان بگەیت. ئەو بە دامەزرێنەری یەکەمین قوتابخانەی موزیك دادەنرێت، ئەودەمی لە بەغدای (یەکەمین جار دوورخراوگە و دواتر نیشتمانی) دوورخرایەوە، لە قورتوبەی ئیسپانیا دایمەزراند. جگە لەوەی ژیاری ئیسلام و

ڕۆژهەڵاتی گواستەوە ئەندەلوس و لەوێشەوە بۆ ئەوروپا و جیهان. بەهرەی زریاب تەنیا لە مۆسیقا و گۆرانیدا چڕ نەدەبووەوە، بگرە چیرۆک و ئەفسانە و حەکایەتی پاشا و خەلیفەکانی دەگێڕایەوە، ئەمەش وای لە خەڵکەکە کرد لە دەوری کۆببنەوە و شەیدای بن و خۆشیانبوێت. هەروەها مۆدەی جلی هێنایە ئەندەلووسەوە، بۆ هەر وەرزێک جۆرە پۆشاکێک بەکاربێت و بۆ هەر بۆنەیەکیش جلێک.

زریاب (ئەبولحەسەن عەلی بن نافعی موسڵی)ی بە ڕەچەڵەك کوردی بە بنەچە بەتانیی هاتوو بۆ موسڵ و پاشان بۆ بەغدای پایتەختی خەلیفەی عەباسی، مێژووی ئیسلام گەلێک ستەمی لێ کردووە، زریابیش وەکو زۆرێک لەو نووسەر و هونەرمەند و بیرمەندانەی خزمەتی مرۆڤایەتییان کردووە و بە زمانی عەرەبی، یان تورکی و فارسی نووسیویانە، ئیدی نکوڵی لێ کوردبوونیان کراوە. زریاب لە ڕێی مێژووی ڕۆژئاواوە پتر ئاوڕی لێ درایەوە وەك لە ڕۆژهەڵات، لەوێ ناسرا و زیاتر سوودیان لە ئەزموونی دەوڵەمەندەکەی وەرگرت.

مخابن، داهێنەران لە هەر ژینگە و شوێنێکدا بووبن، لە هەر ڕۆژگارێکدا ژیابن، ئاسوودەییان بە خۆوە نەبینیوە و ئیرەیی هاوپیشەکانیان هەمبەر داهێنانەکانیان ئازاری داون و لێنەگەڕاون ئاسوودەبن. تاکو ئەو ڕادەیەی هەندێك جار ئیرەیی سەری داهێنەری خواردووە و توانا و کاراکتەری سەرکەوتووی تیرۆر کراوە و زریاب ئاسا بەم ڕۆژگارەوە بەدەم ئازاری پێکانی تیری ئیرەییەوە تلاوەتەوە. بێگومان ئەوی نامێنێت و دەمرێت کەسی ئیرەییبەرە، بەڵام ئیرەیی وەکو نەخۆشی و پەتا هەر دەمێنێت.

سەباح ئیسماعیل ــ کەرکووک

چەند سەرنجێك لەسەر کتێبی

"گەشتەکەی بۆ ئەوێ، ئەسقانەکەی بۆ من"ی شەرزاد حەسەن.. مەحمود چاوش

پەروەردە، دووجەمسەرە و بێکۆتاییە

ئەزموونی پەنجا ساڵ لەنێو سیستەمی پەروەردەی ئەو دەڤەرەدا، بە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیشەوە، غەمباری و توڕەبوونێکی هەمیشەیی لای نووسەری ئەم کتێبە پێکهێناوە. ئەو زۆر بە وردی و سیستماتیك، لە هەمان کاتدا بوێر و جوامێرانە، باس لە وێرانبوونی پاشەڕۆژی چەند نەوەیەک لە کچان و کوڕانی کوردستان دەکات، کە تا ئەم ڕۆژگارەش چارەسەرێکی بنەڕەتی بۆ تەنگژە دەروونییەکانیان نەکراوە و لە داڕوخانێکی مۆڕاڵی و کۆمەڵایەتیی بەردەوامدان. پەروەردە وەك بەشێکی گرنگ لە سۆسیالیزەکردن، تاکەکانی کۆمەڵگەیەك بەرهەمدێنێت، کە کەسانی پڕ باوەڕبەخۆبوو، هەستیار و بەڕێز بەرامبەر کەسانی دی، سروشتپارێز و چوست و چالاك لە ئەرکەکانیاندا بەرامبەر کۆمەڵگە و دەوروبەریاندا بەرەنگاردەبنەوە. نووسەر باس لە شێواندن و داڕمانی ئەم سوسیالیزەکردنەی تاکی کورد و زۆرینەی کۆمەڵگەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکات، کە بە هەرسێ "خەڕەکەی" خێزان و قوتابخانە و کۆمەڵگەدا سەرگەردان کراون و دەکرێن، مایە پوچ و مرۆڤی تەمبەڵ، لە هەمان کاتدا کاڵفام بەرهەم دەهێنێن. هۆکارەکانیش زۆر ئاشکرا و ڕوون: فەرمان و سزادان، خەساندنی ئارەزو و هیواکانی تاك، مراندنی گیانی ئازادی و بەهرەمەندیە. کاتێك پەروەردە و فێربوون خرانە چوارچێوەی سزادان و فەرماندان، بۆشایی نامێنێتەوە بۆ بەهرەمەندی و تازەخوازی، بۆ ڕێزی تاکەکانی تر و چوست و چالاك بۆ کۆمەڵگە. ئەمەش دەبێتە بەرهەمهێنانی نەوەیەک، کە لە هەموو هەلێکی تازەگەری و توانای هزری بێبەر دەبن و هەندێ جاریش لە ئەنجامی ئەو سیستەمە داڕوخاوەدا ئەم بەهرەمەندییەیان لێسەندراوەتەوە. لای ئەوان ڕێزداری و خۆشەویستی بۆ دەورووبەرەکەیان تەنها وشەی نامۆیە، ئازادی تاکی خۆیان و لە هەمان کاتدا ئازادی تاکەکانی تری کۆمەڵگە وەك سیستەم بەهەند وەرناگرن. بێگومان ئەمەش تەنها کەمتەرخەمی خۆیان نییە، بەڵکو پەروەردەیەکیان بەسەردا سەپێنراوە، کە ئەمان بەرهەمبهێنێت. کاتێك تاکەکانی کۆمەڵگەیەك ئازاد نەبن و مافەکانی مرۆڤ تیاندا پێشێل کرابێتن، ناتوانین باس لە کۆمەڵگەیەکی پڕ تەندروست بکەین، لە بێ ئامادەیی مافەکانی مرۆڤ

کۆمەڵگەیەکی تەندروست بە ئەنجام دەگەیەنرێت.
نەبونی تاکی ئازاد لە کۆمەڵگەی ئێمەدا بۆتە گرفتێکی کێشەکیانە و نەوە دوای نەوە بۆ شێوەیەکی وەراسی بەیان ماوەتەوە، کۆمپلێکسێکە، کە ئازادی تاکێکانی تر پێشێل دەکات، لە خودی ئەم تاکانە ئازادیان نەچێشتووە. دەستەجەمعی و مەگەلی هەموو جۆرێك لە ئازادی تاکیان سستکردووە. مرۆڤ کاتێک دەتوانێت باس لە ئازادی بکات، کە خودی خۆی ئازادی چێشتبێت.
ئەوەی زیاتر جێگای سەرجەلاکێشانە لەم نووسینەدا کەمی باس لە مێتۆدەکانی وانەگوتنەوە و سیستەمی پەروەردەییە، کە تاکو ئێستاش چارەسەرێکی ئەوتۆیان تێدا نەدۆزراوەتەوە، بۆ نموونە بۆ چ شێوازێکی سیستەمی پەروەردەیی دەتوانرێت کارێکی پۆزەتیڤ و گەشەسەندوو لە پەروەردەی ئەو دەڤەرەدا بکرێت. نووسەر چەند پێشنیازێکی بۆ چارەسەری ئەم گرفتەش خستەتە بەردەم خوێنەران، کە وەك سیستەمی پەروەردەیی دەبێت لەو دەڤەرەدا کاری سیستماتیکی تێدا بکرێت، کە تاکو ئێستاش نەکراوە.

خاڵێکی گرنگی دیش لەم نووسینەدا، کە بە کورتی باسی لێکراوە، پەروەردەی ئێستای رۆژئاوا و بەتایبەتی ئەوروپایە (1). لە رۆژئاواش گرفتی پەروەردەیی گەلێك هەنە، کە رۆژانە دایك و باوكان پێوەیان سەرقاڵن. بۆ نموونە زۆری ئازادی تاك گەلێك گرفتی بۆ کۆمەڵگەکانی ئەم دەڤەرەش بەرهەمهێناوە. خودپەرستی و نارسیزم جۆرێك لە نەوەی خێڵقاندووە، کە زەرینەی باوانی ئەم کۆمەڵگانەش دووچاری گرفتی ئاڵۆز کردووە. پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان لە رۆژئاواش، کە پەروەردەش بەشێکی گرنگی ئەم پێکهاتەیە، بەرەو ئاڵۆزی و کۆمپلێکس هەنگاو دەنێن. لاوانی ئەوروپاش دووچاری گەلێك گرفتی کەسی و کۆمەڵایەتی بوونەتەوە، کە لە رۆژهەڵات ئاگاداری نین. زەرینەی لاوان توشی تەنیاییەکی کەشندە بوون، کە ئەمەش جارێکی تر بەستراوەتەوە بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانەوە. راستە سیستەمی پەروەردە و فێرکاری لە ئەوروپادا لە پێشەنگی جیهاندایە، وەلی لاوانی ئەرەش لە قەیرانێکی بەردەوامدان، کە ئەوو لە تەنیایی و هەندە جاریش ئەوو لە خۆبەکەمزانی دەنێت. ئەم دیاردەیەش دەتوانرێت بە "دووجەمسەری پەڕەدەکس لە پەروەردە" دا بنرخێنین. لە قاڵبدانی خوێندکار لە هەردوو کولتوورەکەدا بەرجەستەیە، هەرچەندە پەستانی لە قاڵبدانەکە لە رۆژئاوادا کەمترە. کەواتە لە هەردوو سیستەمە پەروەردەییەکەدا لایەنی نەرێنی و ئەرێنی خۆیان هەیە. غەمساردی باوانیش لە ئەوروپا بەرامبەر مناڵەکانیان جۆرێك لە دوورەپەرێزی لە نەوان هەردوو نەوەکەدا بەرهەمهێناوە، کە زەرینەی مناڵان لە

دوای تەمەنی هەرزەکارییەوە باوانیان بەجێدەهێڵن و پەیوەندییەکان تەنها لە چەند پنتێکدا دەمێننەوە و بەرەو ساردی ڕوودەنێن.
ئەوە سیستەمی فێربوون و پەروەردە لە تەواوی جیهاندا خۆی لە قەیرانێکی بەردەوامدا دەبینێتەوە، جا لە ڕۆژهەڵات یان لە ڕۆژئاوا. بێگومان دەبێت جیاوازی فەرهەنگی و کولتوورییەکان ڕەچاو بکرێن، کە لێرەدا باس لە دوو کولتوور و کۆمەڵگای زۆر جیاواز دەکەین (ئەمەش خۆی جێگەی باسێکی درێژخایەنترە).

لە زۆر شوێنی نووسینەکەدا باس لە سیاسەت کراوە، کە هەندێجار لە ناوەڕۆکی بابەتەکە، کە پەروەردەیە دووردەکەوێتەوە. ڕاستە سیاسەتی ئەو دەقەرە کاریگەرییەکی نەرێنی لەسەر پەروەردە هەیە، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە، باسنەکردنی کۆنکرێتی جۆری وانەوتنەوە و سیستەمی ئەڵتەرناتیفی پەروەردەییە، کە سیاسەتمەدارانی ئەو دەقەرەش بیری زیاتری لێبکەنەوە. بریا زیاتر باس لەوە بکرایە، کە مامۆستاکان لە فێرگەدا بە چ شێواز و بەرنامەیەك وانە ئامادە بکەن و ماستەرپلانی ئەم سیستەمەش لە پەروەردەدا چ گۆڕانکاریەکی بنەڕەتی لەسەر لاوان دەنێت.

لە نووسینەکەدا باس لە ڕێفۆرمی پەروەردە کراوە، بەتایبەتی بزوتنەوەی هزری لە ئەوروپادا، بەڵام جۆرەکانی ڕێفۆرم باس نەکراوان، لە شێوازەکانی ڕێفۆرمی پەروەردە ڕووبەرێکی زۆر فراوان لەخۆدەگرێت، بۆ نمونە فێرکار و خوێندکار چۆن بتوانن پەستانی دەروونی لە گەیشتن بە دەرەجە و ئاستی بەرز کەمبکەنەوە، توانا و کارامەیی خوێندکاران بە شێوەیەکی کەسی ڕەچاو بکرێت، تواناکان و بەرەو پێشچوونی کەسایەتی تاك بخرێتە چەقی هەوڵە پەروەردەییەکانەوە، یان ئامانجەکانی وانە و فێربوون و پەروەردە دەبێت بە چ مەبەستێك بن، کە جۆرێك لە سەربەخۆیی بە خوێندکار و مناڵان گەشە پێبدات و چێژ لە پڕۆسەی خوێندن بکرێت. بە کورتی ڕۆڵی فێرکار و پەروەردەناس دەبێت بە شێوەیەکی نوێ پێناسە بکرێتەوە. هەموو دەستپێکێکی پێداگۆگی ڕێفۆرمکراو مۆرکی تایبەتی خۆی هەیە، کۆنسێپتی پەروەردەی زۆرەملێ دەبێت بگۆڕدرێت بە پەروەردەیەکی لیبەراڵ و دیموکرات و نەخشەیەکی تایبەتی و ئاڕاستەکراوی ئەوتۆ لە سیستەمەکەدا بچەسپێندرێت، کە پەستانی فێربوون لەسەر فێرخوازان کەمبکرێتەوە. بێگومان دەزگاکانی دەوڵەتی و پەروەردەیی ڕۆڵێکی زۆر گرنگ لەم بارەوە دەبینن.

نووسەر باس لە ڕۆح و سروشتخوازی دەکات، ڕەنگە لە هەندێك جێگەدا وشەی ڕۆح لە شوێنی خۆیدا بەکار نەهێنرابێت و لە جێگەی ئەو وشەی

“هزرمەندی / هزرمەندێتی” شایستە بوایە. ٢

نووسەر لە بەکارهێنانی تەنگەی یان چەمکی “نامۆبون”ی تاکی کورد بەرامبەر کۆمەڵگەکەی وردبین و تیژبینانە بە ئەم دیاردەیە چووە و ناوی گەلێك نووسەر و زانستەوان و دروونناسانی بە نموونە هێناوەتەوە، کە بابەتەکەی دەوڵەمەندتر کردووە. ڕەنگە ئەگەر نووسەر لەم گۆشەنیگایەدا باسی لە جان جاك ڕوسۆ بکردایە، باسەکە چڕتر و بەپێزتر بوایە، چونکە ڕوسۆ بەڕێگەنیشاندەری تیۆری مۆدێرنی “نامۆبوون” دادەنرێت، ئەو بە پێچەوانەی دەقەکانی پێشوتر، هۆکارەکانی نامۆبوونی لەسەر بنەمای ئارگومێنتی لاهوتییەکان (دیانەتەکان بەتایبەتی دیانەتی مەسیحی) شیکار نەکردووە، بەڵکو هۆکارەکانی نامۆبوونی بە گۆڕانکارییەکانی نێو کۆمەڵگەوە بەستەتەوە بە “بەکۆمەڵایەتیبوون”ەوە (Vergesellschaftung)، کە ئەویش کۆمەڵگەیەکە، کە نایەکسانی کۆمەڵایەتی لەناویدا دەخوڵقێت. ئەزمونی جەنگ و هەژاری و کوشتارەکانی پڕۆسەی مێژوو بونەتە هۆکاری نامۆبوونی تاك. ڕۆشنگەرایش لە سەدەکانی پێشوتردا زیادەتر بە مرۆڤی ڕوونکردەوە، کە بەدوای هۆکارەکانی نامۆبووندا بگەڕێت، کە ئەویش لە نێو چەقی کۆمەڵگەدایە، نەك بەهۆی ئەو گوناهکاریانەی بەسەر مرۆڤدا سەپێنراوە، وەك لە دیانەتەکاندا ڕوونکراونەتەوە. ڕوسۆ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە دوورکەوتنەوەی مرۆڤ لە سروشت و ئاوێتەبوونی لەناو کۆمەڵگە خۆیدا نامۆبوونی ئەوی خوڵقاندووە. دوورکەوتنەوەی مرۆڤ لە سروشت ئەو هۆکارەیە، کە موفتەلای کردووە بەنامۆبوونی هەمیشەیی لە خۆی، ئەمەش جیاوازە لەو ئارگومێنتانەی، کە کەنیسە و مزگەوت و پیاوانی ئایینی پێناسەیان کردووە. ڕوسۆ لە کتێبی (دەربارەی نایەکسانی / دیسکۆرسی نایەکسانی) (3) بەڕوونی باس لەم دیاردەیە دەکات. و ڕکهاتنەوەی ئەوە دژی نایەکسانی و خاوەندارێتییە.

نووسەر هەندێك چارەسەری کۆنکرێتی بە گرفتە پەروەردەییەکان داناوە و هەوڵدەدات، بە شێوەیەکی پۆزەتیف باسیان لێوە بکات، کە ڕەنگە بە ئەو دەقەرە چارەسەرێکی هەمئەستایی بێت و بەرەو پاشەڕۆژێکی ڕوونتر هەنگاو بنێت. (4)
ئەو جارێکیتر باس لە نامۆبوون دەکات: “نامۆبوونی ئێمە ڕەگوڕیشەیەکی قوولی هەیە …” بەداخەوە ئەم ڕەگوڕیشە لایەنە مێژوویەکەی ڕووننەکراوەتەوە، کە ئایا پەیوەندی تەنها بەوەوە هەیە، کە مرۆڤی کورد لە ژێر چەوساندنەوە و کوشتار و جەنگەکاندا ئالودەی ئەم نامۆبوونە بووە، یان هۆکاری تری هەن، ئایا ئەم

دیاردەیە، بەتایبەتی ل□ د□ق□ری ئێمەدا لایەنی دەروونی و کۆمەڵایەتی تریان هەیە، تاکی کورد تەنها بەڕووی خۆیدا نامۆ بووە یان بەرامبەر کۆمەڵگەکەشی؟ خاڵێکی تر لەم پنتەدا، کە گرنگە، ئایا ئەم نامۆبوونەی تاکی کورد تەنها پەیوەستە بە سیستەمی پەروەردەوە لەو د□ق□ر□دا. ڕەنگە گەلەك پرسیاری تر هەبن، کە پەیوەندیان بە هەمان دیاردەوە هەبێت. ئەوەی گومانی تێدا نییە ئەوەیە، کە ئەم هۆکارانە بونەتە تڕاومایەکی هەمیشەیی و تاکو هەنوکەش پێوەی دەناڵێنێت.
ئەگەر لە ڕوانگەی چەمکی نامۆبوونەوە لای ڕوسۆ شیکاری ئەم دیاردەیە بکەین، ئەوا هۆکارەکەی دوورکەوتنەوەی مرۆڤی کورد لە سروشت نییە، ئاخر کورد لە بنەڕەتەوە پەیوەندییەکی نزیکی بە سروشتەوە هەبووە. لێرەدا جێگەی خۆیەتی نامۆبوونی هەنوکەیی تاکی کورد بەرامبەر بە خۆی و کۆمەڵگەکەی بخەینە ژێر شیکارەوە، کە ڕەنگە ئەمانە هۆکارە سەرەکییەکانی بن:

کۆمەڵگەی کوردەواری بە پڕۆسەیەکی مێژوویدا هەنگاوی بۆ کۆمەڵگەی سەرمایەداری نەناوە و ئەو چینە بۆرجوازییە ئیحتکاریییەی، کە ئێستا لە کوردستاندا هەن بە پڕۆسەیەکی مێژوویدا تێنەپەڕیوە، بەڵکو بەهۆی زیادبوونی خێرایی سەرمایەوەیە لەو د□ق□ر□دا بەئەنجام گەیشتووە (Akkumulation / هەڵئاوسانی سەرمایە). واتە ئەم پڕۆسەیە بە سەرخان و ژێرخانێکی مێژوویدا وەك ئەوروپادا تێنەپەڕی، کە ل□ تەك گۆڕانە مێژووییەکەی ئەو د□ق□ر□دا هاوسەنگی و ڕەوتی مێژووییەکەیدا بگونجێت. پرۆسەکە چینێکی ئەڕۆستۆکراتی لە کوردستان و ناوچەکەدا دروست کردووە، کە بۆتە مۆتەکە و زۆردار. زیادبوونی ژمارەی سەرمایەداران لە کۆمەڵگەی ئێمەدا بەو خێرایییە، کە پێشتر خاوەنی تەنها زەویەکیش نەبوون، ئەم ڕاستییە دەسەلمێنێت.

نەبونی چینێك، کە لە مێژوودا بە پرۆلیتاریا ناوبێژکراوە، لە پڕۆسەی مێژوویی ئەو د□ق□ر□دا زۆر بەکەمی سەریهەڵداوە. ئەمەش کۆمەڵگەیەکی دەستەجەمعی/مێگەلی توندتر کردۆتەوە و درێژەی پێداوە، کە تاکی کوردی لەژێر پەستانێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوری ئەوتۆدا حەسار داوە، کە باری دەروونی شێواندووە و □اپ□چاوە بۆ نێو نامۆبوونی ئەو بەرامبەر بە خۆیی و کۆمەڵگەکەی. کەمی ئازادی تاکی کوردیش بێگومان هۆکارێکی تری ئەم نامۆبوونەیە، کە پەستانی دەستەجەمعیش بەردەوام کاری نێگەتیڤی لەسەر ئەم تاکە کردووە. گومانی تێدا نییە کە ئەم پڕۆسەیە کاریگەری نەرێنی کردۆتە سەر ساردبوونەوەیەکی زۆر خێرای پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و

نامەبوونی تاکیش.
بەگومان ئەم باسانە لە زۆرێك دەرگای زانست و پرۆسەی مەژوویی دەدات، کە ڕەنگە نووسین و شیکاری زۆرتر لەخۆ بگرن. ئەوەی لەم کۆنتێکستەدا گرنگە و جێگای باسە، ئەوەیە، کە نووسەری ئەم باسە ئەزموونێکی گەلێك بەنرخی کەسی خۆی دەخاتە بەردەمی خوێنەرانی، کە ڕێنیشاندەرێکە بۆ نەوەکانی داهاتو بۆ لاوان و فێرخوازان و فێرکارانەوە. دەستخۆشی لە نووسەر دەکەم بۆ ئەم هەوڵدانەی لەم بوارەدا.

ئەڵمانیا
23.12.2024

پەراوێز
١ شرزاد حەسەن: گەشتەکەی بۆ ئەوێ و ئێسقانەکانی بۆ من، سەدەیەك لە شکستی سیستمی پەروەردە، لە زنجیرەی بڵاوکراوەکانی ناوەندی غەسەلنووس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، زنجیرەی کتێب ٣٦٢، چاپی یەکەم ساڵی ٢٠٢٢، لاپەڕە ١٠.
٢ هەمان سەرچاوە لاپەڕە ١١٠ بەدوارە
٣. Diskurs über die Ungleichheit ، گفوگۆ لەسەر نایەکسانی، 1755 لە ڕاستیدا تەزەکەی ڕوسۆ لە ساڵی 1750دا بەجارێك ناوبانگی دەرکرد و لەم ڕستەیەدا ڕووندەکرێتەوە: "پێشکەوتنی کولتووری ئەم جیهانەی مرۆڤدۆستانەتر نەکردووە، بەڵکو جیهانێکی نامرۆڤدۆستانەی بەرهەمهێناوە. سەرنجی ڕۆسۆ لەسەر مرۆڤ ئەرێنییە و بارە سەرەتاییەکانی مرۆڤ لای ئەو پۆزەتیڤە، جوڵێنەری مرۆڤ بەرەو ئەو بارودۆخەی، کە بەرەو نەرێنی ڕاکێشاوە (نامەبوون)، لە سێ خاڵدان:
1 خودئەڤینی، مرۆڤ بەردەوام هەوڵدەدات، لەژیاندا بمێنێتەوە.
2 هاودەردی یان بەزەیی، مرۆڤ حەزناکات مرۆڤەکانی تر بە زەلیلی ببینێت، لە بنچینەدا ئەو هاوجنسەکانی خۆی بە مەترسی و هەڕەشە نانرخێنێت.
3 خۆکامڵکردن، مرۆڤ دەتوانێت خۆی بەرەو پێشکەوتن بەرێت و هەوڵی خۆکامڵبوون بدات.
• * لە دیسکۆرسی نایەکسانیدا ڕۆسۆ دەبێژێت: یەکەم کەس، کە پارچەیەك زەوی بەخۆی پەرژیندارکرد و گوتی ئەمە موڵکی منە و کەسانی ساویلکە و نەفامی دۆزییەوە، کە بڕوا بەو بکەن، ئەو کەسە بنیادنەری ڕاستەقینەی ژیاریە (تسیڤیلیزاتسیۆن/ Zivilisation).

.4 هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٢٢٣ بەدواوە.

5 هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٢٧٥ بەدواوە.

حیکایەتەکانی فرۆید / بیرکردنەوەکانی فرۆید.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

پێشکەشە بە هاوڕێم محەمەد تەها حوسێن

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(نائاگایی)

حیکایەتەکان چیدی پەیوەندییەکی راستەوخۆیان بە واقیعەوە نییە.

مرۆڤ لە خەون و خەیاڵ و خواست و حەزە متبوو و چەپێنراوەکانەوە.. هەوڵەی سەپاندنی بوونی خۆی دەدات، هەموو ئەو ئارەزووانەی لە حاڵەتی ئاگایی پێینەگەیشتووە، لەو بەشە نەناسراوەی (سیگمۆند فرۆید 1856- 1939) ناوی ناوە (نائاگایی) هەوڵی پێگەیشتنی دەدات، ئەو بەشەی هەمیشە لە کاردایە و عەقڵ بەڕێوەی دەبات. بەمجۆرە نائاگایی ئاگایی دۆزەخی ڕۆحی مرۆڤە. مەبەستی دەروونشیکاری فرۆیدی گۆڕینی نائاگاییە بۆ ئاگایی..
لە سیستمی نائاگاییدا نە ڕەتکردنەوە، نە پلەکانی یەقین، بوونیان نییە. چونکە نائاگایی هەرێمەکی تاریکە و بە کۆدی تایبەتی و نهێنی نەبێت، ناکرێتەوە! کەواتە مرۆڤ هەموو ئەوانەی دەیڵێ و دەریدەبڕێت، لە خۆڕا نییە و مانای شاراوەیان هەیە. بۆیە کاتێ فرۆید ئاوڕ لەو هەڵە و لەدەم دەرچوون، خلیسکانی زمانەوانییانە دەداتەوە، کە هەموومان ڕۆژانە تووشییان دەبین.. دەڵێ هەڵە نین! بەڵکو بەو شاراوانەیان دەبەستێتەوە، کە بێ چارەکردن ماونەتەوە! بەو مانایەش نوێنەرایەتیکردنی خلیسکانی زمان، زنجیرەیەك نوێنەرایەتیکردنی داخراون، بەڵام نوێنەرایەتیکردنی شتە دیارەکان زنجیرەیەك نوێنەرایەتیکردنی کراوەن. یەکەم نائاگایی بەڕێوەیان دەبات، بەڵام دووەم ئاگایی.. یان بە مانایەکی دیکە بە (شێوەیەکی

تایبەت) داواکانی نائاگایی پیادە دەکرێ، کە لە ئاگاییدا پیادەکردنی نەشیاو دەکەوێتەوە. نائاگایی گوزارشت لە ئارەزووە چەپەنراوەکان دەکات و هەنگاوەکی گرینگە بۆ پەردە هەڵدانەوە لەسەر پەیوەندییەکانی مرۆڤ، لە ڕێگای دەربڕینی زمانەوە.
نائاگایی خاوەنی یاسای تایبەتی خۆیەتی و پرسە بنەڕەتیەکانی دەکەوێتە سەر چۆکردنەوە و گواستنەوە و گۆڕینەوە! بەو مانایەش سەروکاری لەگەڵ کۆمەڵێك مانادا هەیە، کە بە جۆرە چۆیان دەکاتەوە و دەیانگۆزێتەوە و دەیانگۆڕێتەوە.. وەك ئەوەی دەستەکی تەواو ساغ وەك دەستەکی گەچ نیشان بدات.. یان کۆمەڵێك مانا لە فۆرمێکی تایبەتیدا چڕبکاتەوە.. کۆمەڵێك فۆرم بە نموونە لە نوکتەکان و خەونەکاندا بە شێوەیەکی جیاواز وەرگێڕێت.. یان چێژ و خۆشی، لە ئەدەب و هونەر، فانتازیادا بنوێنێتەوە..

(لـبیدۆ)
ئازادبوون، ناسنامەی رزگاربوون نییە.

لبیدۆ یان هێزی سێکسی بەرەو ئەوانیدیکەیە، یان بەرەو خود پاڵدەنرێت. ئەگەر بە بەی جێگیر بێت، ئەویدیکەت خۆشدەوێت، وەك چۆن خۆت خۆشدەوێت. ئەو قسەیەی فرۆید راڤەکردنی گوتەزای دراوسێیەکەت خۆش بوێت، وەك چۆن خۆت خۆشدەوێت.
هەمیشە لبیدۆ وەك پاڵنەری سەرەکی غەریزەی سێکسی دەمێنێتەوە، بەڵام تاکە هۆکاری کێشە و ئاڵۆزییەکانی ژیانی مرۆڤ نییە، بەڵکو کۆمەڵێك هۆکاری دیکە هەن، کە دەرەکیین. فرۆید بڕوای وابوو مرۆڤ لە منداڵییەوە خاوەنی سێکسوالێتییە، مەمکی دایك دەروازەی سێکس و عەشقە بۆ هەمووان.. "هەر کەس منداڵێکی تێر شیری مەمکی دایکی دیتبێت، بە کوڵمی سوور و بزەیەکی شوکرانەبژێرەوە، چاوی چۆتە خەو، ناتوانێت لەو تێرامانە هەڵبێت، کە ئەو وێنەیە وەك پێش نموونەیەك بە دەربڕینی تێرێتی سێکسی لە تەمەنی گەورەییدا دەمێنێتەوە.. بڕوانە: نەست لە دەروونشیکاری فرۆید و لاکان دا-و: وەلید عومەر).
ڕەنگە هەر لەبەر ئەوەش بێت کە زمانی نزیکبوونەوە، یان گیانی بە گیانی سێکسی، زۆرجار شێوەی زمانی منداڵ بگرێتەخۆ.. بە دڵنیاییشەوە شتێکی سەرسوڕهێنەر نییە، کە لە کاتی جەنگدا سەربازە برینداڕەکان، چ ئازا بن، یان نا، بە دایکیان دەگریێن. یان وەك ئەلتەرناتیڤی دایك بۆ ماڵ دەگریێن، چونکە ماڵ مرۆڤ دەباتەوە نێو باوەشی دایك.
فرۆید پێیوایە زەربەی نەخۆشی و کێشە دەروونییەکان ریشەی کلتووریان هەیە، بەو مانایەی کە کلتوور بەشێوەیەکی نەزانانە

مامەڵەی لەگەڵ لبیدەدا کردووە، نەك بەو مانایەی کە کلتوور زمانی لەخۆوەیە… بەڵكو بەو مانایەی کە کلتوور لبیدە وەك هێزی زیندەگی نابینێ، بەڵكو هەر لە بەتەی هەڵچوون و سەرزدا دەیبینێ.. لبیدە وەك وزەی داهێنان، ئەو هێزە پاڵنەرەیە، کە مرۆڤ هەم پێداویستییە بایەلۆژییەکانی لە رەگایەوە دابین دەکات، هەم تەواوی حەزەکانی بە ئاستەکانی تەربوون دەگۆڕێنێت.. بە ئەوەی دەخی شڵەژانی خۆی تێپەڕێنێت.

(بیرکردنەوە)

مرۆڤ لەو سەردەمەدا هەر چەندە زیاتر خۆی سووك و رەزیل و ریسوا بکات، ئەوەندە زیاتر جەماوەر و ناوبانگ بە دەستدێنێ. “ئالان دەنێ”

بیرکردنەوە وەك زنجیرەیەك چالاکی دەروونی، کە مێشك ئەنجامی دەدات، لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت. فرۆید زانایەك بوو، ویستی مرۆڤ پێ غەریزەی ژیان بکات و چێژ بە عەقڵانی بدات. بە دیوەکەی دیکە ئەو پێیوایە کردەی بیرکردنەوە ئومێد و خەون و خەیاڵەکانی لەخۆدا هەڵگرتووە، لە هەمان کاتدا کۆمەڵە کێشەی دەروونیش دەنوێنێ. لەسەر ئەو بنەمایەش رووخانی کلتووری باو بونیادنانی کلتوورێکی دیکە، دەکاتە پرۆژەی کارکردنێك کە مرۆڤ بەرەو سیستم و دیسپلینی دەروونی دەبات.. فرۆید بڕوای بەوە بوو، کە پرسە مەعریفییەکان نائاگایی بەڵەوەیان دەبات، وەك چۆن پرسە دەروونییە نائاگاییەکان پرسەی مەعریفین. بە شێوەیەکی سەرەکی کێشەی تێگەیشتن لە عەقڵ و جەستە، وەك پەیوەندی وردی نێوان بارە دەروونییەکان و بارە فیزیکییەکان بابەتێکی گرنگی دەمارزانی بوو، وەك چۆن جێی سەرنجی دەروونناسانیشە..
زانایانی دەمار سوودی زۆریان لە بیرکردنەوەکانی فرۆید بینیووە، کە هەوڵەکانی مرۆڤ بۆ خەیاڵکردنی شتەکان پێش بەدیهێنانیان رووندەکاتەوە. فرۆید هەوڵەدا لەنێو خەونەکاندا بە هەموو حەز و خواستە بەدینەهاتووەکان بگات.. بگاتە ئەو حەز و خواستانەی بیرکردنەوە و عەقڵی گرتەتەوە. فرۆید گرەنتییەك پێشکەش دەکات، کە هەموو “بیرکردنەوەیەك بیرکردنەوەیەکی دیکەیە” نە سەقامگیرە، نە وەستاوە، وەك چۆن نەزمی باڵاش نییە، بەو مانایەش نائاگایی بنەمای ژیانی بیرکردنەوەیە.. بیرکردنەوە دەکەوێتە نێو کاتەوە و لەوە خۆی هەڵدەنێ، بەوەی پرۆسەیەکە، بەردەوام دەگۆڕێت و خۆی رەتدەکاتەوە، چونکە هەرگیز تەواو نابێت.

(قسەکردن)

مرۆڤ خۆی ئاژەڵێکی سەمپتەمدارە.

چارەکردنی نەخۆشی دەروونی بە ڕێگای قسەکردنی ئازاد و بەخەیاڵداهاتن بە شێوەیەکی خۆکارانە، یەکێکە لە ڕێبازە زانستی و عەقڵانییەکەی فرۆید. قسەکردنی ئازاد و بەخەیاڵداهاتن بە شێوەیەکی خۆکارانە نەخۆشە دەروونییەکان ئارام دەکاتەوە، جا چ لەسەر ڕێبازی فرۆیدی بێ، یان هتد.. چونکە بوونی مرۆڤ (وەك نەقسی فرۆیدی) بە هەریەك لە دال و مەدلول دەگۆڕێتەوە. واتە کە زمان دێتە ناوەوە، یان کە منداڵ لە بواری وێناکردن و خەیاڵەوە دەچێتە بواری ڕەمزییەوە، ئیتر وەك دال و مەدلوول پەیوەندی دووانەیی (دایك منداڵ) دەچێتە نێو پەیوەندی سیانە و چوارییەوە.. بۆ نموونە ونکردن و دۆزینەوە (فۆردا- for-da)ی نەوەکە فرۆید، کە بە تراژیدیای ونکردن و دۆزینەوەدا دەڕوات، ئەو ساتەی کە دایکی لە پێش چاوە (بەکرەی یارییەکە دیارە) لەگەڵ ئەو ساتەی کە دایکی دەڕوات (لە کاتی یاریپێکردندا بەکرەکە خلۆر دەبێتەوە و دەڕواو وندەبێت، تەنها داوەکەی باریك بە دەست منداڵەکەوە دەمێنێتەوە، کە رایدەکێشێتەوە- دەیدۆزێتەوە).. گەمەی ونبوون و دۆزینەوەی هەر تەنها گەمەی بەدواداگەڕانی مەدلوول و بەدواداگەڕانی نەوەکەی فرۆید بە دایکی نییە، بەڵکو بە گشتی کودەتایەکی مرۆیی بوو، بەسەر مرۆڤدا.

بەمجۆرە زمان یارمەتی سوککردنی نیشانەکانی سۆزداری و نیگەرانی و میکانیزمی خۆبەتاڵکردن لە کەتوبەندەکان دەدات. وەك چۆن کرانەوە و خۆشەویستی پارێزگاری لە دەروون دەکات. چەپاندن تووشی دەمارگیری دەکاتەوە.

(میکانیزمی بەرگریکردن)

قسە کردن سێپرورەیە، جێگیربوون حیکایەت.

چەمکی بەرگریکردن بەشێکی جیانەکراوەی تێگەیشتنی دەروونشیکارییە بە ڕەفتارەکانی مرۆڤ. فرۆید ئەو تیۆرەی وەك ستراتیژییەتی دەروونی دامەزراندووە، کە بە هەیەوە عەقڵی ناوەکی لە پەناو پارێزگاریکردنی خۆی لە دڵەڕاوکێ و بەرگریکردن لە پاڵنەرە قبوڵنەکراوەکانی بەکاری دەهێنێ. واتە لەو ڕێگایەوە عەقڵی ناوەکی لە پەناو پارێزگاریکردن لە حەزەکانی خۆی، هەوڵدەدات گەمە بە بیرکردنەوەکان بکات و راستی بشێوێنێت.

میکانیزمی نکۆڵیکردن و ڕەتکردنەوە، بە خێرایی ڕووبەڕووی راستییە بەڵگە نەویستەکان دەبنەوە.. بۆ نموونە نکۆڵیکردنی کەسی، وەك نکۆڵیکردن لە سیگارکێشان، خواردنەوەی مەی.. هەندێکجاریش شێوەی گشتی وەردەگرێت، وەك نکۆڵیکردنی دیاردەیەکی زانستی، کەمایەتی،

کلتووری، گۆڕانکارییەکانی کەش، ئاو هەوا.. میکانیزمی ڕەتکردنەوە وەك چیرۆکی ئەو نەخۆشەی کە رووەو فرۆید دەڵێت ئەو ژنە هەر کە بێت "هەر دایکم نییە".. بە گشتی میکانیزمی ڕەتکردنەوە پەیوەندی بە دنیای ناوەوە هەیە، میکانیزمی نکۆڵیکردن پەیوەندی بە دنیای دەرەوەدایە..

(گەڕانەوە بۆ رابردوو)

لە هایپەر واقیعدا، هەوڵی نێوان راستەقینە و هاوشێوەکەی تا دێت کاڵ دەبێتەوە

فرۆید پێیوایە لینکێکی قووڵ لە نێوان ئێمە و مرۆڤە زۆر سەرەتاییەکاندا هەیە، ئێمە بە گشتی قوربانی رووداو و پرۆسەکانی رابردووین، واتە رابردوو ئاڕاستەی کەسایەتیمان دیاری دەکات، ئەوەش بە هۆی گەشەی گرێی ئۆدیبەوە هاتۆتە ئاراوە. لە کلینیکەی خۆیشی کاتێ هەوڵی چارەکردنی نەخۆشەکانی دەدا، ویستوویەتی لە رێگای مێژووی تایبەتی نەخۆشەوە نیشانەکانی نەخۆشییەکەی زێتر بناسێ، بۆ ئەوەی ئێستای نەخۆشییەکەی روونتر ببینێ، لای ئەو (ئێستا) بە تیشك خستنە سەر رابردوو، دەرناکەوێت. بۆیە نائاگایی تاك و رابردووەکەی بە هەند سەیر دەکات، تاکو دەست بە زمانی حیکایەتەکانی بێرێت.

(توندوتیژی)

دەسەڵات، توندوتیژی بە نمایش گەڕیوە.

فرۆید دەڵێت مرۆڤ بە مرۆڤ گورگە، بەو مانایەش مرۆڤەکان دوژمنی سەرسەختی یەکترین! ئەگەر مرۆڤ لە بەرانبەر یەکتریدا توندوتیژی فیکری، رەفتاری، رەمزی.. نەگێڕن، ئەوە ژیان، شارستانییەت دەکەوێتە ژێر هەڕەشەوە. کەواتە بەر لەوەی توندووتیژی لەدایك ببێت، دەکرێت ڕێگا لە گەشە و تەقینەوەکانی بگیرێت. بە دیوێکی دیکەدا، ئەگەر توندووتیژی ببەستینەوە بە چەپاندنەوە، ئەوا دەگەینەوە بە هەمان ئەو ئەنجامەی کە توندووتیژی بوونەوەرێکی ناسەربەخۆیە. (گازگرتنی منداڵ، مژین، هاتنی ددانەکان، جوڵاندنی دەم بە هۆی خۆشی وەرگرتنەوە لە خواردن…)

چەپاندن بە مانا هەرە سادەکەی بریتییە لە سەندنەوەی زمان لە شتێك.. کاتێك شتێك دەچەپێنرێت، ئەوە ئەو کاتە لە زمان دەخرێت و دەچێتە دۆخی قەتیسبوونەوە. یەکێك لە توندووتیژییە ترسناك و ناوەکییەکان، توندووتیژیی ساتەوەختی چەپاندنە.. بەڵام کاتێ فرۆید مرۆڤی سێکسی وەك رووییەکی دیکەی جیاوازی مرۆڤی ئابووری مارکسی

نیشان دەدات، لە بەرانبەر پەداویستییەکانی ئەو مرۆڤە گۆشەگیر و تەنیایە، پەیوەندییە مرۆییەکانی بەرەو پێشەوە دەبات.. بە ئەوەی مرۆڤی سەکسی پەداویستییە فیزیۆلۆژی و لبیدۆییەکانی دابین بکات، بەگومان وەك ئاماژەمان بۆ کرد، دەخەڵك بەتوونـدوتیژی فەراهەم دەبێت، دەخەڵك کە شتەکان لەگەڵ خۆیاندا دەگەنە پێی و دەتەقنەوە! لێرەدا وەك وەلید عومەر لە وتاری توونـدوتیژیدا دەڵێ توندوتیژی وەك زادەی دوو پنت و دوو جەمسەر خۆی نمایان دەکات، پنتەك کە چەپێنراوە و پنتەکی تریش کە دەیەوێت لە چەپاندن ڕزگاری ببێت.

(دەرئەنجام)
فرۆید بەرهەمهێنانەوەی گەمەی نا- نواندنەوەیە.
11/12/2024 هەولێر

دیدار لەگەڵ شاعیر ڕۆستەم خامۆش. هەڤپەیڤین- کامەران حاجی ئەلیاس

شاعیر ڕۆستەم خامۆش: ئەدەبی منداڵان بریتییە لەو نووسینانەی، کە بە پێی زمان و تێگەیشتن و تەمەن و لایەنی دەروونزانیی منداڵان دەنووسرێن
شاعیر ڕستەم خامۆش: ئیشکردنم لە دنیای منداڵان، واتا گەل و نەتەوە و نیشتمانەکەم خۆشدەوێن
نووسەر و شاعیری بواری منداڵان ڕۆستەم جەلیل ئیبراهیم مەحمود ناسراو بە(ڕۆستەم خامۆش)یە کێکە لەو شاعیرانەی کە خزمەتێکی زۆری بواری ئەدەبی منداڵان کردوە هەرچەندە خامۆش لەسەرەتای دەستپێکی لە ساڵی 1996 بە شیعرنووسین بەگشتی دەستپێکردە ، بەڵام لە ساڵی 2000دا خۆی یەك لایی کردوە بەنووسین لە شیعری منداڵان..خاوەنی چەندین کتێبی شیعرییە لەو بوارەدا هەندێك لە شیعرەکانی لەنێو میتۆدی نێوقوتابخانەکان دەخوێندرێن.. ئەمەش بەچەند پرسیارێك لە نزیکەوە بەسەر کردوە..
هەڤپەیڤین- کامەران حاجی ئەلیاس

***سەرەتا پەیمان باشە، باس لەچۆنیەتی ئاشنا بوونت بە ئەدەبی منداڵان بکەیت و چۆن بوو ئاوڕت لەو بوارە دایەوە؟**

▪ بەر لەوەی شیعر بۆ منداڵان بنووسم، شیعرم بۆ گەورەساڵان دەنووسی، لە ساڵی (١٩٩٦)دا، لە تەمەنی (١٦) ساڵیدا، دەستم بە شیعر نووسین کرد و هەستم بە بوونی ئەو بەهرەیە کرد، بەڵام دواتر لە ساڵی (٢٠٠٠)دا دەستم بە نووسینی شیعر بۆ منداڵان کرد و یەکەم شیعرم بە ناوی (باڵندەیەکی بەندکراو) بوو، واتە: لە ساڵی (٢٠٠٠)دا نووسیم، بەڵام درەنگ بڵاوم کردەوە. دوای (١٣) ساڵ، لە ساڵی (٢٠١٣)دا لە ژمارە (٢١٣)ی گۆڤاری جگەرگۆشەکان بڵاوکرایەوە.

ڕەنگە ئەم خاڵانە هۆکاری ئاشنا بوونی من بن بۆ ئاوڕدانەوەم لە شیعر و ئەدەبی منداڵان.

1- خۆشەویستییەکی زۆرم بۆ منداڵ، وای کرد شیعر بۆ منداڵان بنووسم و لە ڕێی قەڵەمەکەمەوە خزمەت بە ئەدەبیاتی منداڵانی کورد بکەم.

2-ئاوڕدانەوەم لە ئەدەبی منداڵان، واتە: ڕوانینم بۆ داهاتووی گەشی منداڵان هەیە.

3- نووسین بۆ منداڵان، نیشانەی دڵ پڕ ئومێدیی منە بۆ جوانتر کردنی ژیانی منداڵان لە ڕێی ئەدەبیاتەوە

4- پەروەردە و دڵخۆشکردنی منداڵان لە ڕێی شیعری تایبەت بە خۆیانەوە، خزمەتێکە و شانازیی پێوە دەکەم.

5-ئیشکردنم لە دنیای منداڵان، واتا: گەل و نەتەوە و نیشتمانەکەم خۆشدەوێن.

*پێمان خۆشە یەکەم شیعرت کە بۆ منداڵانت نووسیوە، بیخەیتە بەر دیدەی خوێنەران؟

▪ بە خۆشحاڵییەوە، منیش پێم خۆشە خوێنەرانی ئەم دیمانەیە، یەکەم شیعرم بخوێننەوە، کە لە ساڵی (٢٠٠٠) دا بۆ منداڵانم نووسیوە.

(باڵندەیەکی بەندکراو)

ئەو باڵندەی بەندکراوە
مافی ژینی لێ خوراوە
هەموو ساتێ دەناڵێنێ
بە سەربەستی دەجریوێنێ
دەڵێ: ئێستا نیگەرانم
دوور لە ئاشنا و گوڵستانم

بە ئاواتم، کە بەمەوە
لە سەر چەدا بنیشمەوە
بە سۆزەوە لە ناخی دڵ
تێر بخوێنم بە جوانی گوڵ
خۆشە فڕین بە ئازادی
هەردەم بژی بە دڵشادی.

***چیرۆکی نازناوی (خامۆش) بۆچی دەگەڕێتەوە؟**

▪ وەك دەزانین شاعیرانی کورد، لە سەردەمی کلاسیك و نوێ، یان ناوی خۆیان گۆڕیوە و ناوێکی دیکەیان بۆ خۆیان داناوە، یان نازناوێکیان لەگەڵ ناوەکەیان داناوە. منیش پێم خۆشبوو نازناوێك بۆ خۆم دابنێم، بۆیە لە ساڵی (٢٠٠٠)وە نازناوی (خامۆش)م بۆ خۆم هەڵبژاردووە و بەناوی “ڕۆستەم خامۆش” بەرهەمەکانم بڵاو دەکەمەوە. ڕەنگە وشەی (خامۆش) زۆر واتای هەبێ، بەڵام من بەو واتایە وەرمگرت، کە وشەی خامۆش، واتا: (بێدەنگ، هێمن، ئارام، کپ).

***چۆن پێناسەی ئەدەبیاتی منداڵان دەکەیت؟**

▪ ڕەنگە ئاسان نەبێ بتوانرێ پێناسەی شیعر و ئەدەبی منداڵان بکرێ، چونکە ئەدەب، بەهرە و ئەزموونە، وە بەرهەمی بیرکردنەوە و هزر و خەیاڵی کەسی شاعیرە، بۆیە پێم وایە تا ئێستا چەندان پێناسە بۆ ئەدەبیاتی منداڵان کراوە، هەرچەندە زۆربەی پێناسەکان بەشێك لە ڕاستییان تێدایە، بەڵام بۆ من، یەکێ لەو پێناسانەم بەدڵە و پێم وایە ڕاستە، ئەویش پێناسەکەی «ماریا نیکۆڵا»یە، کە دەڵێت: ((ئەدەبی منداڵان، ئەو ئەدەبەیە کە لەلایەن کەسانی شارەزای جیهانی منداڵانەوە نووسراوە و بەرهەمهێنراوە و بڵاوکراوەتەوە، کە خوێنەرە سەرەکییەکەی منداڵانن)).
یان دەتوانین بڵێین هەموو ئەو دەقانەی، وەك: (شیعر، چیرۆك، ئۆپێرێت، شانۆ و ڕۆمان)، کە بە زمانی سادە و ئاسانی منداڵان نووسراون، دەچنە نێو بازنەی ئەدەبیاتی منداڵانەوە، دیارە هەموو ژانرەکان مەرج و تایبەتمەندییان ئەوەیە کە بە زمانی منداڵ نووسرا بن، بێگومان شاعیر و نووسەری شارەزای ئەدەبی منداڵان دەزانێ چیی و چۆن بۆ منداڵان بنووسێ، بۆیە ئەدەبی منداڵان بریتییە لەو نووسینانەی، کە بە پێی زمان و تێگەیشتن و تەمەن و لایەنی دەروونزانیی منداڵان دەنووسرێن.

***مێژووی ئەدەبی منداڵان لە کوردستان بۆ کەی دەگەڕێتەوە،**

ئەو نووسەرانە کامەن کە بەپێشڕەوانی ئەدەبی منداڵان دەناسرێن؟

- ئەوەی تا ئێستا دیارە و لەکۆڵینەوەی لەبارەوە کراوە و ساغ کراوەتەوە، کە شیعری بە شێوەی فەرهەنگ بۆ منداڵان نووسیوە و ئاوڕی لە زارۆکان داوەتەوە، شاعیری ناسراو "ئەحمەدی خانی" (١٦٥٠–١٧٠٧)، وەك یەکەم شاعیری کورد، ئەژمار دەکرێ، کە ئەویش فەرهەنگی «نووبهارا بچووکان»ە و بەرهەمی ساڵی (١٦٨٣)ی زایینییە و بە شیعر بۆ فەقێ و قوتابیانی کوردی نووسیوە و مەبەستی بووە فێری زمانی عەرەبییان بکات، کە بێگومان بۆ ئەو کات پێویست و گرنگ بووە، کە "ئەحمەدی خانی" بیری لە منداڵ کردووەتەوە و شیعری بۆ نووسیون.

دواتر "شێخ مارفی نۆدێ" (١٧٥٣ – ١٨٣٨) هەر لەسەر شێوازی (نووبهارا بچووکان)، لە ساڵی (١٧٩٥) کتێبی فەرهەنگی (ئەحمەدی) داناوە، کە بۆ (کاك ئەحمەدی شێخ)ی کوڕی نووسیوە، کە تەمەنی (٣) ساڵان بووە، بە مەبەستی فێرکردنی زمانی عەرەبی، دواتر ئەو فەرهەنگە لە ساڵی (١٩٢٦) لە چاپخانەی (زاری کرمانجی) لە ڕەواندز چاپکراوە.

یەکێکی دیکە لەو شاعیرانەی، کە ئاوڕی لە شیعری منداڵان داوەتەوە، «مەلا خدری ڕواری»یە. کە لە (سەدەی هەژدە ژیاوە)، ((مەلا خدری ڕواری، نامیلکەی (ڕۆڵە بزانی)بە شیعر داناوە و بە دیالێکتی (هەورامی)نووسیویەتی.

وەك "سەدیق بۆرەکەیی"، دەڵێ: وا دیارە بۆ کوڕەکەی هۆنیوەتەوە و لە قاڵبێکی ڕێك و پێك و لە ئەوپەڕی سادەیی و ڕەوانیدا دایناوە و بە چێشنێکی جوان، مەبەستەکانی لە چوارچێوەی هۆنراوەدا جێکردووەتەوە، بەبێ ئەوەی ناڕێکیان تیا هەبێ

.((مەلاکانی کوردەواری (ڕۆڵە بزانی)یان فێری منداڵ و قوتابیانی خۆیان دەکرد))

هەروەها کەسانی دیکەش هەبوون کە کتێبی فەرهەنگ و فێرکارییان نووسیوە، وەك «عەلی تەرەماخی» کتێبێکی نووسیوە بەناوی (دەستوری زمانی عەرەبی بە کوردی). ((ئەم کتێبە لەلایەن دکتۆر مارف خەزنەدارەوە ساغکراوەتەوە و پێشەکی بۆ نووسراوە، لە ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا چاپکراوە)).

مامۆستا مەلا «عەبدولکەریمی مودەڕیس»یش کتێبێکی فەرهەنگی داناوە بە ناوی (دوو ڕشتە)، لە ساڵی ١٩٧٠ لە بەغدا چاپکراوە.

دوای فەرهەنگ نووسین چەند شاعیرێکی دیکە هاتنە مەیدان و کەمێک شیعری جیاواز و هەمە جۆریان بۆ منداڵان نووسی، دیارترینیان (زەوەر، بێکەس و گۆران) بوون، دواتر هەندێ شاعیری دیکەش خزمەتی ئەو بوارەیان کرد و شیعری منداڵان لە باشووری کوردستان هەنگاوێکی باش چووە پێش، ئەو شاعیرانەش ئەمانە بوون: (مەدحەت بێخەو، ع.ع. شەونم، عوسمان محەمەد هەورامی، کاکەی فەلاح، فەرەیدون عەلی ئەمین، عەزیز مەلای ڕەش، لەتیف هەڵمەت)، وە شاعیری دیکەش هەبوون، بەڵام ئەوانە ناسراو و دیارترن، کە توانیویانە خزمەتێك بە ئەدەبی منداڵانی کورد بکەن، دەکرێ بڵێین بە هەوڵ و تەکۆشان و خەمخۆری و دڵسۆزیی هەموو شاعیران و نووسەرانی ئەدەبی منداڵان، ئەو بوارە بەرەوپێشتر چوو.

- تایبەتمەندیی شیعری منداڵان چییە؟
- بەڕای خۆم و بە دید و بۆچوونی شارەزایانی ئەدەبی منداڵان، بە تایبەتی ژانری شیعر، کە ئاماژەیان پێکردووە و دەڵێن: تایبەتمەندییەکانی شیعری منداڵان، پێویستە ئەو مەرجانەی تێدابێ، کە بریتین لە:

1- شیعرەکە بە زمانێکی زۆر سادە و ساکار نووسرا بێت و ڕەنگدانەوەی زمانی منداڵی پێوە دیار بێت.

2- هەتا بکرێ ڕەگەزی خەیاڵی تێدا بێت، چونکە خەیاڵ بیرکردنەوەی منداڵ بەهێز دەکات.

3- لە شیعری منداڵان نابێ وشەی قورس و ئاڵۆز و هێمای تێدا بێت، چونکە دەبێ تێکستی منداڵان نزیك بێ لە هزر و تێگەیشتنی خودی خۆیان، کەواتە دەبێ شاعیر تەواو شارەزا بێ لە زمانی منداڵ

4- پێویستە دەقەکە لە دونیای منداڵەوە هەڵقوڵا بێت و ناکرێ و نابێ داخوازیی گەورەساڵانی تێدا تێکەڵ بکرێ.

5- منداڵ حەز و ئارەزووەکانی خۆی تێدا بدۆزێتەوە و لە کاتی خوێندنەوەی، یان گوێ لێگرتنی، دڵی پێخۆش بێت.

6- شیعرەکە ئاسان و سەر بە جیهانی منداڵ بێت، واتە منداڵ هەر زوو لە شیعرەکە تێبگات.

7- پەیڤەکانی ناسك و جوان و مۆسیقی بن، واتە شاعیر بە لێزانیی و زیرەکییەوە وشەکان لە شوێنی پێویستدا جێ بکاتەوە و بزانێ لە کوێیان دادەنێ .

8- ناوەڕۆکی شیعرەکە هەڵگری پەیامێك بێ و مانادار و واتای هەبێ و زانیاری بەخش بێت .

9- شیعرەکە سوودبەخش بێ، یان منداڵ هانبدات بۆ بیرکردنەوە

و داهێنانیان، یاخود لایەنی گەشبینی و ئومێد و هیوا بە سەرکەوتن لە ژیان، بەشێکی سەرەکیی بە لە نێو دەقە شیعری منداڵان.

11- شیعری منداڵان، دەبێ بڕگەکانی کورت بن، بۆ ئەوەی لە کاتی خوێندنەوەدا منداڵ ماندوو نەکات و بە ئاسانی و بە ئاوازەوە بیخوێنێتەوە و ئەگەر ویستی زوو ئەزبەری بکات.

▪ چۆن دەڕوانیتە شیعر لە کتێبی پڕۆگرامی خوێندن، ئایا تۆ شیعرت لە پڕۆگرامی خوێندندا هەیە؟

▪ هەبوونی شیعر، وەکو وانەیەك لە کتێبی پڕۆگرامی خوێندندا، زۆر گرنگە و جێی بایەخە، هەموومان زۆربەی ئەو وانانەی کە شیعر بوون، هەشتا لە یادگەمان ماون، کەواتە وانەی شیعر زۆر پێویست و گرنگە بۆ پەروەردە و فێرکردن، دیارە پێشتر کەمێك شیعر دانراون و دەخوێندران، هەندێ شیعر تەواو سەر بە ئەدەبی منداڵان بوون، وە هەندێکی دیکەشیان پەیوەندییان بە ئەدەبی منداڵانەوە نەبووە و بە پەروەردە و فێرکردن سوودیان نەبووە، بەڵام ماوەی چەند ساڵێکە دەستکراوە بە گۆڕانکاریی، کە کەمێك شیعری نوێیان داناوە و بەشێك لەو شیعرانەی پێشتر لابراون، بەڵام لەو شیعرە نوێیانەی کە دانراون، زیاتر لەبارەی پێکەوەژیان و مرۆڤدۆستی و هەستی نیشتمانیی و ژینگەن، یان ئەو جۆرە شیعرانەن کە لەگەڵ پەروەردەی سەردەم گونجاون .

بەڵێ شیعرێکم کە بە زاراوەی کرمانجی سەروو (بادینی) نووسیومە، وەکو وانە لە کتێبی خوێندنی کوردی – قۆناغی بنەڕەتی – پۆلی دووەم – وەرزی یەکەم دەخوێندرێ .

پێم خۆشە شیعرەکە بخەمە بەر چاوی خوێنەرانی خۆشەویست.

(وارێ مە)

وارێ مە گەلەك جوانە
ناڤێ وێ کوردستانە
وارێ مە جهێ ژینێ
قەشەنگ و پڕ ئەڤینێ
وارێ مە باخێ گولا
خۆشتەڤی لبەر دلا
وارێ مە زۆر شیرینە
هەمی دەما ڕەنگینە.

*نووسین بۆ منداڵانی کوردستان، دەکرێ تایبەتمەندیی خۆی هەبێ، یان لە هەموو وڵاتەکان وەکو یەکن؟

▪ کە دەگوترێ منداڵ، لە هەر شوێنێکی ئەم جیهانە بن، پێویستە

ماف و پەروەردە کردنیان بە یەکسانی بۆ دەستەبەر بکرێ، کار بکرێ بۆ بەختەوەریی و دڵخۆش بوونیان. لە نووسینیشدا ئەوەی بۆیان دەنووسرێ، واچاکە ڕەچاوی ئەوە بکرێ کە ئەو دەقە بۆ هەموو منداڵانی دنیا نووسراوە، چونکە ئەدەب و پەروەردە و ماف و دڵخۆشکردنی منداڵ بووە بە مەبەست و ئامانجی نووسین، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین، چونکە گەورەکان بۆ منداڵان دەنووسن، بێگومان ڕەنگدانەوەی ئاین و کەلتوور و شارستانیەت و جوگرافیای ئەو وڵاتەی پێوە دیار دەبێ، بێگومان بۆ ئێمەی کوردیش هەر ڕاستە، چونکە ئاین و کەلتووری خۆمان هەیە، بۆیە نووسینی هەندێ زمانی نەتەوەی دیکە، ڕەنگە سوودی بۆ منداڵی کورد نەبێ .

بەڵام باشترین و جوانترین نووسین بۆ منداڵان، پێویستە خاڵی هاوبەشی تێدا بێ، بۆ ئەوەی ببێتە نووسینێکی جیهانیی بۆ منداڵان.

- پێت وایە لە ئەدەبی منداڵانی کورد، دەقی جوان و نوێ ه□ب□ن، کە بگەنە ئاستی تێکستی جیهانی؟
- کە سەیری مێژووی ئەدەبی منداڵانی کورد دەکەین، کۆمەڵێك دەقی جوان دەکەونە پێش چاو، بەڵام زۆر لەوە زیاتر دەقی کرچ و کاڵ و دوور لە خەیاڵ و زمانی منداڵ بڵاوکراونەتەوە، وە هەندێ دەقی سواو و جوینەوەی پێش و خۆیان و هاوسەردەمەکەشیان ڕێژەکەی بەرزە، بەڵام جێی ئومێدە کە ئەدەبی منداڵانی کورد لە سایەی چەند قەڵەمێکی دڵسۆز و هەندێ کەسی شارەزای ئەو بوارە، ڕووەو لوتکە هەنگاو بنێ، بەڵێ کۆمەڵێك شیعری جوان و ناسك و نوێ بۆ منداڵان نووسراون و بڵاوکراونەتەوە، کە لە ئاستێکی بەرزی ئەدەبیدان، دەکرێ ببێتە جێی دڵخۆشی و شانازیی بۆ شاعیر و نووسەران و دڵسۆزانی ئەدەبی منداڵانی کورد .
- بوونی ئەو تەکنەلۆژیایەی سەردەم وەکو ئایپاد و مۆبایل… تاچەند کاریگەریی ئەرێنی و نەرێنی لەسەر منداڵ هەبووە؟
- کاتێك سەیری تەکنەلۆژیا و ئامێرە زیرەکەکان دەکەین، دەبینین زانست و پێشکەوتن زۆر خێرا□ و هەنگاوەکانی بەرەو لوتکە دەچن، کە جێی دڵخۆشی و خۆشحاڵی مرۆڤایەتییە، بەڵام دەبێ ئەوەش بزانین کە لایەنی چاك و خراپی هەیە، بۆیە پێویستە ژیرانە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، بە تایبەتی توێژی منداڵان پێویستە زۆر بە وریاییەوە بە کاری بهێنن، وا چاکە لە ژێرچاودێری دایك و باوکدا بە کاری بهێنن و لایەنی چاکە و خراپەی تەکنەلۆژیایان بۆ ڕوونبکرێتەوە، بە هۆی ئامێرە

زیرەکەکان و تۆڕی بەرفراوانی ئینتەرنێت، تۆڕەکۆمەڵایەتییەکانیش زۆرن و هێشتا هەر زیاتریش دەبن، وەك دەبینین گەورە و بچووك بەکاری دێنن، بەڵام بە منداڵان پێویستە سنووردار بێت و کەمتر بەکاری بێنن، چونکە ئەزموونی ژیانیان کەمترە و لە هەموو ڕوویەکەوە تەواو پێنەگەیشتوون، وە لە ڕووی تەندرووستیشەوە زیانی هەیە، وەك دەرکەوتووە ئەو منداڵانەی زۆر هۆگری ئامێرە زیرەکەکان و تۆڕەکۆمەڵایەتییەکانن، زیان بە چاویان گەیشتووە، بۆیە وا باشترە کە ئەوەندە پێیەوە سەرقاڵ نەبن و دایکان و باوکان، کتێب و گۆڤاری تایبەت بە خۆیان بۆ دابین بکەن، کە بێگومان سوودی زۆر زیاترە.

▪ **دوا وتەت چییە؟**

▪ لە کۆتاییدا زۆر سوپاستان دەکەم و خۆشحاڵ بووم بە ئەم بەسەر کردنەوەیە، وە دڵخۆش بووم کە ئەدەبیاتی منداڵان جێی بایەخ و گرنگ بوو لای ئێوە، هیوادارم کاری جددی و باشتر بکرێ بۆ بەرەوپێش بردنی ئەدەبیاتی منداڵانی کورد، لەگەڵ سڵاو و ڕێزم بۆ خوێنەرانی ئازیز.

ڕۆستەم خامۆش، شاعیر و نووسەری ئەدەبی منداڵان لە چەند دێرێك دا

▪ رۆستەم خامۆش لە ساڵی (١٩٨٠)ی زایینی لە گوندی (کانی کوردە)ی سەر بە ناحیەی ئاشتی، قەزای کۆیە، پارێزگای هەولێر، لە دایك بووە، ئێستا لە شاری هەولێر نیشتەجێیە.

▪ لە ساڵی (١٩٩٦)ی دەستی بە شیعر نووسین کردووە بۆ گەورەساڵان، بەڵام لە ساڵی (٢٠٠٠)دا زیاتر ڕووی لە ئەدەبی منداڵان کردووە و یەکەم شیعری بەناونیشانی (باڵندەیەکی بەندکراو) بۆ منداڵان نووسیوە.

• تا ئێستا لە چەندین ڕۆژنامە و گۆڤار و بڵاوکراوەی کاغەزی و ئەلیکترۆنی و ماڵپەڕ و تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان، شیعر و بابەتەکانی بڵاوکراونەتەوە، کە بریتین، لە:

(١٧ ڕۆژنامە و ٣٧ گۆڤار و ٣٧ ماڵپەڕ و ٨ بڵاوکراوەی کاغەزی و ئەلیکترۆنی).

• چەندان شیعری، کە بۆ گەورەساڵان و منداڵان نووسیون، ئاوازیان بۆ دانراوە و لەلایەن هونەرمەندانەوە کراون بە سروود و گۆرانی.

• شیعرێکی ڕۆستەم خامۆش بەناونیشانی (وارە مە)، کە بە

زاراوەی کرمانجی سەروو(بادینی) نووسیویەتی، لە کتێبی خوێندنی کوردی- قۆناغی بنەڕەتی- پۆلی دووەم- وەرزی یەکەم، دانراوە و دەخوێندرێ.

• تا ئێستا (٨) کتێبی چاپکردووە، کە بریتین لە:

١- داری هیوا، شیعر بۆ منداڵان، ساڵی 2017، هەولێر.

٢- گوڵی ئاوات، شیعر بۆ منداڵان، ساڵی 2019، هەولێر.

٣- ژینگەی کوردستان، شیعر بۆ منداڵان، کۆکردنەوە و ئامادەکردن، ساڵی 2020، هەولێر.

٤- دەستی ژینگەم، هۆنراوەی ژینگەیی بۆ منداڵان، ساڵی 2021، سلێمانی.

٥- باخی ئومێد، شیعر بۆ منداڵان، ساڵی 2021، سلێمانی.

٦- هاوڕێی پێنووس، شیعر بۆ منداڵان، ساڵی 2021، هەولێر.

٧- ئەدەب و هونەری منداڵان، چاوپێکەوتن لەبارەی ئەدەب و هونەری منداڵان، بە هاوبەشی لەگەڵ د. هاوژین سڵیوە، ساڵی 2022، کۆیە.

٨- دیداری ئەدەبی منداڵان، چەند توێژینەوەیەکی ئەدەبیی و ڕەخنەیی، بە هاوبەشی لەگەڵ چەند نووسەرێك، ساڵی 2022، سلێمانی.

• لە ڕێکەوتی ٤ی ٩ی ٢٠٢٢، بە توێژینەوەیەك، بەناونیشانی (ڕۆڵی ڕاگەیاندن، لە ئەدەبیات و ڕۆشنبیریی منداڵاندا) بەشداری لە دیداری ئەدەبی منداڵان کردووە لە شاری سلێمانی.

• لە ڕێکەوتی ١٥ی ١٠ی ٢٠٢٢، بە پێشنیار و ڕاسپاردەیەکی (١٥) خاڵیی بەشداری لە یەکەمین کۆڕبەندی پەروەردەیی و ئەدەبی هاوچەرخی منداڵان کردووە لە شاری سلێمانی.

• لە پای نووسینی بۆ منداڵان بە تایبەتیی و بە گشتی، وەك شاعیر و نووسەر، یان وەك هاوکاریکردنی گۆڤارەکان بە نووسینەکانی، زیاتر لە (٢٠) خەڵاتی ڕێزلێنانی و سوپاسنامەی پێ بەخشراوە، سێ لەوانە بریتین لە:

١- ئەنجومەنی پارێزگای هەولێر، ساڵی ٢٠١٨

٢- دەستەی دەسپاکی هەرێمی کوردستان، ساڵی ٢٠١٩

٣- یەکێتیی نووسەرانی کورد – لقی سلێمانی، ساڵی ٢٠٢٢

شیعر بۆ منداڵان
گوڵی ئاوات
ڕۆستەم خامۆش

هاوڕێی
پێنووس
ڕۆستەم خامۆش

هۆنراوەی ژینگەیی
دۆستی ژینگەم
هۆنراوەی منداڵان
نووسینی: ڕۆستەم خامۆش
چاپی دووەم
2022

ژیانە لەوانەو لە گریان.. سەردار جاف

لەگوێسەبانەی شیعرەوە بە چلوورە ڕەچیوەکاندا شۆڕ بێتەوە ها ئەمەستاکە یا تاوێکی دی غلۆر دەبێتەوە و دەپووکێتەوە، ((یادەکانم لە سووتانی شەوێکدا)) وامان پێ دەڵێ، پەنجە بردن بۆ دەرەوەی پەنجەرە کراوەکە، پێ دەچێت لە ڕچین قورتاری نەکات، شیعر شەرابێکی یاخییە لە ئیسماعیل تەنیا، لە شەپۆلە دەدەنگەکاندا مەڵەی کردووە و لرفە و تەمومژی زریانەکان بولەڵەی نەکردووە، کەچی نها جورئەتی نزیک بوونەوەی ئەو تخوبە داکوتراوەی نییە، بەگژ گێژەڵوکە و زریانەکاندا ناچێتەوە، لە دەقی (گریان) کە ساڵی ١٩٨٨ نووسراوە، بە زمانێکی ئەستاتیکیانەی ئەو سەردەمەی خۆی جاویدانی تۆمار کردووە، بەڵێ ئەمەستاکەیش زمان دەنەتە گۆ و شرۆڤەکاری لە تەکدا دەکرێ، گەر هەڵاوەردەکی سەر و بنی دەقەکە بکەین بۆمان ساغ دەبێتەوە شاعیر بە ئەو سەردەمە لە نەو بەتەی کەش و سەروا نغرۆ بووە و پەیوەست بوونی بە هونەری شیعرییەوە پێوە دیارە .

چەمکی گریان خۆی لە خۆیدا وەڵامدانەوەی هەست و سۆزێکی دیاریکراوە، جا ئەو هەستە لە ئازارەوە هەڵقوڵا بێت یان لە خۆشییەوە، بە هەر دوو دیودا لە ئەگەری ڕووداوەکەوە بەرجەستە دەبێت، گریان حاڵەتێکی خۆرسکیانە نییە هەڵبەتە هەکاری خۆی هەیە، ئاخۆ ئەم گریانەی شاعیر لە ڕاڵایییەوە سەرچاوەی گرتووە یا لە خەمەکییەوە سەری هەڵداوە، خەمەکی بە خۆی { هەست و هەڵچوونێکی خۆرسکییە مرۆڤ لەم حاڵەتەدا بە ماوەی چەند هەفتەیەک هەست بە خەم دەکات و، ئەو کەسە هەستی پەدەکرە شەلگیرانە نییە و ئەو ڕەوشە ڕەخساوەی بەردەمی پشتگوێ دەخات و بایەخی پێ نادات، نیشانەکانی خەمەکی هێز و وزە کەم دەکاتەوە، توانای جێخت کردنەوەی نامێنێت، ناهومێد دەبێت و خەم دایدەگرێت، بە خەمەوە پەیوەست دەبێت لە ڕێگای گریانی زیاد لە پێویست، فرمێسکی ڕاناوەستێت تەنانەت بە شتە بچوکەکانیش دەگری، زەحمەتە هەکاری گریانەکە دیاری بکرێت.١}. جا خودی شاعیر ئەگەر لەم دەرگایەوە ئاشنای گریان بوو بێت، ئەوا گەرەکە خودی خۆی هەکاری گریانەکەیمان لە دەقەکەدا بۆ جاڕ بدات و بە پەنهانی گرمۆڵەی نەکا و نەیشارێتەوە، دەوروبەری لە گریانە جاڕ دراوەکە ئاگادار بکاتەوە، ناکرێ لە خورت و خۆڕایی بگری، هەروەک ئەحمەد شەماڵ لە گەرانییەکیدا دەڵێ : { گریانم دە هەر بە هەوەس }

٢.
ئەگەریش گریانەکەی لە ڕاڕاییەوە سەرچاوەی گرت بێت، ئەمە حاڵەتێکی گشتگیرییە هەروەک " د. سحر غوشە " دەڵێ { هەموو توشاری ڕاڕایی دەبن، وەلێ هەندێ کەس هەڵچون و تووڕە بوونی ڕۆژانەیان بنەمایەکی سەرەکییە، نیشانەکانی ڕاڕاییش ، ماندوو بوون، هەبوونی کێشەی نووستن، ڕاڕایی بێ بنەما، دژواری لە جەخت کرنەوە} ٣. پێویستە لە سەراغی گریانەکدا بین کە زیاتر لە سی و حەوت ساڵ بەر لە ئەمەستاکە ڕووی داوە و لە ڕێگای نووسینەوە بۆتە دەقێکی ئەدەبی شیعر و ئەمەیشی بە خەوە سەرقاڵ کردووە. لە بەرایی شیعرەکەدا دەبێژێت :

کە لە پریسکەی چاوەڕوانی
ها تیتە دەر
حەشاماتێک ئاپۆڕای دای
هەزەبانەیان بۆ کردی

لەم چەند دێڕەدا هەندەی پێگوتین کە باس لە هاوەر بوون یان باشتر بڵێین لە دایک بوونی کەسێک دەکات، لە پریاسکەی چاوەنواڕی نۆ مانگ و نۆ ڕۆژەیدا هاتۆتە دەر، لە جەستەی دایک جودا بۆتەوە و بۆتە مرۆڤێکی کامڵی کۆرپەڵە، دەشێت ئەمە جگە بە لە دایک بوونی مرۆڤ خوێندنەوەی دیکەیشی بۆ بکرێت، وەک هەمایەک بمێنێتەوە لای خودی شاعیر یان خوێنەرێکی دیکەی شرۆڤەکار، وەلێ کە باس لە هەزەبانە دەکات، دیارە لە خۆشناوەتی بە گەزەبانە دەگوترێت هەزەبانە، ئەوەیش چریکاندن یان چرپاندنە بە گوێی ساواکەدا لە دوای هەفتەیەک لە لەدایک بوونی، تاوەکوو لە بیستن و گوتن بێ بەش نەبێت، ٤. بشێ شاعیر مەبەستی ئەو گریانە بێت کە مناڵ دوای لە دایک بوونی دەیداتە زریک، کە هاتۆتە دنیاوە و لە سەرەتادا بە زار و ژان و ئازاری ئەم ژیانەوە دەناڵێنێت، ڕووناکی ئەم جیهانە ئامێرێکی بەرداش هاڕینە لە بۆتەی خەمەکانی تەمەن و ژیان ململانێ لە پێناو مانەوەدا دەکات و دەهاڕدرێت:

کاتێک بە سەر
یەکەم پەیژەشدا سەرکەوتی
ڕوو لە ئاسمان
بە دەم قوڵپی گریانەوە دنیات هەژاند
میلی زەمەنت ڕاگرت و
تخوبی ئەتڵەسەکانت
یەک یەک بەزاند

هارلان کۆبین * دەڵێ : " ژیان یەک وەڵامی نییە، بەڵکوو زنجیرەیەک مەتەڵن گەرەکە وەڵی هەڵهێنانیان بین " ٥. کەواتە دەبێت هەمیشە لە

سەراغی ئەو گریانە بین کە مەتەڵکە و هەڵنایەت، دژوار و سەخت و تەنگە، یەکەمین پەپلیکانەی ئەم ژیانە ئاوێتە بوونە لە تەک دڕاندەر دەرباز بوون لە نێویاندا بە باڵا بوونت دەگەیەنێت، مرۆڤ ئەگەر نەبەردە نەبوو ئەوا هەر لە یەکەم هەناسەدانییەوە ململانێی ئەو ساوایە دەکات پێش خۆی لە دایک بووە ئیرەیی پێ دەبات، جەنگێکی زۆر بچوکی مناڵانەیە لێرەوە بە گوێرەی تەمەن و باڵا بوون جەنگەکان گەورەتر دەبن، ئەمەیش پەیژەیە چۆن تێیدا رزگار دەبێت، شەڕێکی قورسە ناتوانێت لە گەڵ یەکێ لە خۆی گەورەتر لەو کاتەدا بجەنگێت، ناچار پێویستی بە سۆزی دڕاندەرە بەردەوام گریانەکانی پاساوی لاوازی و خۆ خواردنەوەیە دڕاندەریش لێی حاڵی نین و تێ ناگەن چ ئافاتێ ڕووی تێکردووە، ئیدی گریان بە ڕەوایەتی دەزانێت بە بەرپەچدانەوەی بە دەسەڵاتی و بە دەنگەوە نەهاتنی، هەروەک گوتمان هەر کەسە ئازادە بە خوێندنەوی جۆراوجۆر لە هەر دەقێکدا، ناکرێت خوێندنەوەی ڕەها بە هیچ دەقێکەوە بلکێندرێت و ببێتە مۆرکێک و لێی نەبێتەوە، هەژاندنی دنیا ناکاتە ئەوەی خود خودان هێز بێت و زۆردار بسڵێتەوە، بە هێزیش هەمیشە پاڵانەوەی بە دوادا دێت، بە دەنگەوە نەهاتنیش گریان، وەک ئەو نەتەوە و میللەتانەی بێ هێز و بێ پشتن پەنا بە گریان دەبەن. وەک چۆن لە ئەنفال و کیمیاباران و کۆڕەو دا کورد گریا….

شاعیر نایەوێت چۆک دابدات وەلێ بە ئاگا لەوەی ئەم چۆک دانەدانەی لە یەکێی ژانری دوور دەخاتەوە، ئەمەیش خۆی لە خۆیدا جاڕدانی کەموکوڕییە لە دەقی گریاندا، مرۆڤ لە بێ توانایی ڕووی لە گریان کرد کە ناونیشآنی دەقەکەیشە، هەرگیز ناتوانێت تخوبی ئەتڵەسەکان ببەزێنێت، چونکە میلی زەمەن بە ترسنۆک و بێ هێز ڕاناگیرێت، گەرەکە هێز و توانا بگەڕێتەوە بە بێ تواناکە، دەکارێ بێژین ئەم دەقە لە نێوان کۆپلەکانی لێشاوێک لە پەیقی جوان و دە هەن کە ئێستاتیکا بە دەقەکە ببەخشێت، لەم ترازاندنەی یەکێی ژانر قورتاری بکات بە باڵایی دەیهێنێتەوە بۆ بوون کە نها بوونی نییە، ئەو دەم نەبوونەکان مەحوو دەبێتەوە.

بەڵام منارەی مل باریک و
کەڵەشێری دەم بەیانی
لە خەوێکی زۆر قووڵدا بوون
لە دەنگی زەنگی کاروان و
گڤە گڤی ڕەشەبادا
بە ئاگا بوون

شاعیر لەم کۆپلەدا ئەوەمان بیر دەخاتەوە کە بەڵێن پاش و پێش لە نێوان ئەم کۆپلە و کۆپلەی پێشوودا هەیە، دەبووایە بەر لەوەی

کۆپلەی پێشوو ئەم کۆپلە گڕە خۆی بە خەرمانی دەقەکەدا هەڵواسیبا، ڕەنگە ئەو دەمە کەمێ لە دا بڕانی یەکەی ژانر کەم ببووايەتەوە و جوانناسیشی بە دەقەکە زێتر ببەخشیبا یە، سێ دێڕی یەکەم ئەوەمان پێ دەڵێ، بانگ و سەڵای شۆڕشی بە دەنگەوە چوونی ئەو کۆرپەڵەیە، یان هەر شتێک بێت ، مر□ق ، ش□□ش ، کودەتا، ڕاپەڕین یاخود هەر شتێک . کەوت□وونەتە ئەو خەون□ ق□ووڵەوە بە دەنگەوە ناچن و بێ باکن لە منداڵ□□ ه□ر چییەکی بە سەر بێت، کە چۆن لە بەردەم رۆژگاری خۆیدا نوقمی شەقی خۆی بووە، و زەلیلە، گێژەڵوکە و بەردی باراش دەیهاڕێت و دەفەوتێت، لێرەدا پێمان وایە ساغ بووەوە ئیسماعیل تەنیا گریانی لە پێناو چییە.

سەرچاوەکان

١- معلومات عن البكاء ، دكتۆرة سحر غوشة موقع سطور ٨ / ٩ / ٢٠٢٠
٢ – گۆرانییەکی ئەحمەد شەماڵ ، بە ناوی “ لەولا هاتم بە ڕێبواری “
٣ – هەمان سەرچاوەی بڕگەی یەک لە سەرەوە
٤ – هەمبانە بۆرینە، عەبدولڕەحمان شەرەفکەندی “ هەژار موکریانی “ سروش تاران ١٣٩٨ چاپی دوازدەهەم
٥ – ٤٠ أقتباس عن الحياة من أقوال المفكرين والفلاسفة، موقع حكمة عربية ، ٨ / ٦ / ٢٠٢٣
٦ – یادەکانم لە سووتانی شەوێکدا، ئیسماعیل تەنیا، هەولێر ٢٠٢٤

سەردار جاف
شاعیر و ڕەخنەگر ، ئەڵمانیا

- ،هارلان کۆببین نووسەر و ڕۆماننووسی ئەمریکییەساڵی ١٩٦٢ لە نیوئارک لە نیوجەرسی لە دایک بووە، سەرۆکی لیژنەی دادوەری ڤیستیڤاڵی کان بۆ زنجیرە درامەکان ٢٠١٨

مافی دید/ ڕا دەربڕین، بۆ

کێ؟.. ئاراس سەعید

پێشکەشە بە هاوڕێ و مامۆستایی فرە قەدرگرانم (پ.د.هێمن مەجید)

وشەی (دید) لە هاومانا باوەکەیدا وشەی (ڕا)یە، زۆرینەی جار لە میدیا و تەلەفیزیۆنە کوردییەکانەوە گوێبیستی ئەو پرسیارە دەبین کە بەبێ جوداوازی کردن لە نێوان جۆری کەسایەتی و پسپۆڕیی دەپرسن (ڕای تۆ لەسەر فڵانە بابەت چییە؟) ئەمە خۆی لە خۆیدا هەڵەیەکی (ئایدۆلۆژی/وشکە هزرە)ی بە ئەنقەستە کە دەیەوێت چەمکی دید/ڕا لە مانا قووڵەکەیدا کوورت بکاتەوە بۆ پرسێکی سادەی ژۆرنالیستیانە، بۆ سادەکردنەوەی کێشە و دۆزەکان، ل□□ر□دا مەبەستم لە (سادەکردنەوە) دوانێک نییە بۆ سادەکردنەوەی دۆز و مەسەله ئال□وزەکان بۆ ئاستی تێگەیشتنی گشت یان ئاستی تێگەیشتنی عەوام، بەڵکوو پرسەکە ئەوەیە لە بنەمادا هیچ کێشەیەکی سادە بوونی نییە و هەرکەسێک سادە بدوێت لەسەر کێشەکان کەرەستەکانی بیرکردنەوەی سادەیە و تەنیا ڕووکەشانە دەتوانێت لە دۆزەکان تێبگات و چارەسەریی ڕووکەشانە و سادەی بۆ بخاتەڕوو.

بۆ تێگەشتن لەم پرسە پێویستە چەمکی دید/ڕا شرۆڤ□ بکەین. دید له بنەمادا گوزارەیەکی فەلسەفی و ناسەنی/ مەعریفییە. بەرهەمێکە لە بەرهەمەکانی ئاوەزی ئینسان و بیرکردنەوەکەی، لێرەوە (دەربڕینی دید) دەبێتە کردەیەکی (ناسەنی)یانە و لە پانتاییەکی تایبەتدا پێگەی خۆی دیاری دەکات. واتا (ئاوەز و ناسەنی و بیرکردنەوە) دەبێتە پێکهاتەی دید دەربڕێنەکەی. بەدەربڕینێکی دیکه، شێوازێکی بیرکردنەوەیە، پشت بە دەرەنجامکردن و بەکارهێنانی شێوازە لۆژیکییەکان دەبەستێت و دەیکات بە سەرچاوەی هەموو ئەو زانیارییانەی دەریدەبڕێت.

لێرەوە ئەوەی بۆی هەیە دید/ڕا لەسەر دۆز و مەسەلە و بابەتەکان بدات، کەسانێکن خاوەنی تایبەتمەندی و پسپۆڕی و ناسەنین لەو بوارەی کەدیدەکەی لەسەر دەدەن، نەک کەسانی ناپسپۆڕ و بێ مەعریفە و ناقاڵبوو. پێشینیانی کورد جوانیان گوتووە:(نەزان بەردێک فڕێ بداتە ئاوێکەوە، بە هەزار زانا دەرنایات.) چونکە نەزان بەبێ تێگەیشتن و دەرەنجامکردن و بەکارهێنانی شێوازە لۆژیکییەکان لەسەر دۆزەکان قسە فڕێدەدات و تەنیا غەریزە دەروونییەکانی دەبنە پال□ن□ر و پێکهاتەی دەربڕینەکەی وەک(سۆز و ڕق و کینە و..هتد)

بۆ نموونە: لە تەلەفیزیۆنی کوردییەوە دەیان و سەدان کەسی ناقاڵبوو و نا پسپۆڕ کە خۆیان وەکوو چالاکوان و ڕۆژنامەنووس و

پسپۆڕی فڵانە بابەت جاڕداوە. لەسەر هەموو دەز و مەسەلەیەک قسە فڕێ دەدەن و لە میدیاکانیشدا دەبێتە پرسێک بۆ شاردنەوەی حەقیقەتێک و چەواشەکردنی وەرگر. زۆرجاریش مایکەوانی میدیایی کوردی ڕای هاووڵاتی سادە لەسەر پرسی سیاسەتی نێودەوڵەتی و چۆنییەتی ڕزگاربوون لەقەیران و سەدان پرسی دیکە وەردەگرێت بەبێ ئەوەی ئەو هاووڵاتییە سەرە واوی زانستی سیاسی لە مێشکدا بێت، یان ئەلف و بێی ئابووری خوێندبێت.
ڕا لە بنەمادا پرسێکی نوخبەوییە و هاووڵاتی سادە و تەنانەت کەسانی ناپسپۆڕ و ناقاڵبوو ئەگەر بڕوانامەیەکیشیان لە گیرفاندا بێت جگە لە موعاناتی ڕۆژانەییەکانیان بەیان نییە لەسەر هیچی دیکە ڕایان هەبێت.
یۆنانییەکان (25) سەدە لەمەوبەر پێیان بە کوشندەیی ڕای عەوام بردووە و ئەو ڕەخنەیەیان گرتووە کە کەسی ناقاڵبوو و ناپسپۆڕ و ناشارەزا نابێت ڕای هەبێت. (پلاتۆن) لە بەشی شەشەمی کتێبی کۆماردا، دیالۆگی (سۆکرات) لەگەڵ (ئادەمینەتۆس) دەگێڕێتەوە. سۆکرات لەو دیالۆگەدا دەپرسێت ئەگەر تۆ لەناو کەشتێکدا بیت لە گەشتێکی دەریایدا پێت باشە کێ بڕیار بدات لە دیاریکردنی کاپتنی کەشتییەکە؟ هەرکەسێک بێت، یان پێت باشە کەسێک شارەزایی ڕێساکانی کەشتیوانی و شارەزای دەریا بێت؟ ئادەمینەتۆس وەڵام دەداتەوە بەدڵنیاییەوە دووەم، کەسێک شارەزایی ڕێساکانی کەشتیوانی و شارەزایی دەریا بێت. سۆکرات دەڵێت؛ کەواتە بۆچی ئێمە بڕوامان وایە کە بەتەمەن بوو ئیدی بە ئەوە شیاوە بڕیار بدات؟
سۆکرات پێی وایە، چۆن ناکرێت سەرپەرشتیاری کەشتییەک بدرێتە دەستی کەسێکی نەشارەزاوە، ئا بەو جۆرەش ناکرێت کەسێکی نەشارەزا ڕای لەسەر دەز و مەسەلەکان هەبێت.

پرۆسەی ئاشتی نێوان کورد و تورک.. زانا ڕەزاق

ماوەیەکە باسکردنی پرۆسەی ئاشتییە لەنێوان تورک و کورد ،لە کورد بەسەرۆکایەتی ئۆجەلانە لەلای تورکیش بە سەرۆکایەتی ئەردۆغانە ، بێگومان پرۆسەی ئاشتیش کاتی پێویستە، کاتەکەشی زۆر دەخایەنێت، تا

دەگاتە ئەنجام، چونکە جگە لە مافەکانی کورد، دەبێ کاریش بۆ ئەو ئاشتیە بکرێت کە بەهۆی شەڕێکی خوێناوییەوە ناکۆکی توند کەوتۆتە نێوان کورد و تورک .

جا شاندی دەم پارتی پێکهاتبوون لە ئەحمەد تورک پەروین بولدان سری سورەیا ئەندەر ،ئەم بەڕێزانە لەگەڵ هەموو حزبەکانی تورکیا کۆبوونەوە ئەمەش بۆ گەیاندنی پەیامی ئۆجەلان بەوان.

ئیدی تورکیا لەم پڕۆسەیە داوای چەک دانان لە پەکەکە دەکات ،بێگومان ئەمەش ناپێویستییە چونکە گەر مەبەستیان ئاشتی ڕاستەقینە بێت هیچ پێویست ناکات داوای چەک دانان بکرێت، لەبەر ئەوەی تە پڕۆسەی ئاشتی سەر بخە ،ووردە ووردەش چەکەکان بێدەنگ دەبن، پاشان هەر خۆیان چەک دادەنێن ،داشینەنێت چەکیان ئەم کات بە چیە؟ پاشان بۆچی تورک لە چەک دەترسێت یان مەرام و فێڵیان هەیە ؟ داوای چەک دانان دەکەن؟

2025 1 6